

Prof. Dr. Bruno Colmant
Hans Bevers
Michiel Verstrepen
Alexandre Gauthy

Economische uitdagingen van vandaag

Fundamentele analyses

Prof. Dr. Bruno Colmant
Head of Macro Research

Hans Bevers
Chief Economist Macro Research

Michiel Verstrepen
Economist Macro Research

Alexandre Gauthy
Economist Macro Research

- 5 Inleiding
- 7 Waarom is België rijk?
Michiel Verstrepen
- 31 Welke vooruitzichten voor de wereldhandel?
Alexandre Gauthy
- 49 De vele gedaantes van geld
Bruno Colmant
- 71 Een Belgische uitweg voor Europa?
Hans Bevers

Inleiding

Beste lezer,

2019 is nog maar twee maanden oud, maar het is nu al overduidelijk dat de politieke, geopolitieke en economische onzekerheid ook dit jaar weer hoge toppen zal scheren. De crisis van 2008-09, nu tien jaar geleden, heeft de wereld in vele opzichten definitief veranderd en de naweeën zijn nog elke dag voelbaar. Tegen die complexe en volatiele achtergrond stellen wij u graag de vijfde editie van onze boekenreeks voor.

Het hoofdstuk “Waarom is België rijk?” neemt een van de oudste en tevens belangrijkste economische vragen onder de loep: waarom zijn landen rijk? Aan de hand van de institutiehypothese wordt uitgelegd, hoe ons land zich vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw wist te ontplooien tot een economische wereldmacht. Ook de Chinese opmars laat zich moeiteloos inpassen in dat referentiekader. Er rijzen echter vragen over duurzaamheid.

In “Welke vooruitzichten voor de wereldhandel?” wordt stilgestaan bij het globaliseringsvraagstuk. De kwestie is meer dan ooit relevant, zeker nu de hyperglobaliseringsperiode van de voorbije dertig jaar op haar limieten is gebotst. Inderdaad, vrijhandel maakt de economische taart wel groter, maar zorgt er niet noodzakelijk voor dat de nettobaten billijk worden verdeeld. Intussen ontplooit zich een indrukwekkende machtsstrijd tussen China en de VS.

Het voorlaatste hoofdstuk laat zijn licht schijnen over “De vele gedaantes van geld”. Nadat centrale banken massaal tussenkwamen om het financiële systeem van de ondergang te redden, heeft

het onderwerp een haast filosofische dimensie aangenomen. Geld is een glibberig concept, maar een goed begrip ervan is onontbeerlijk, want alles wijst erop dat de financieel-economische turbulentie ook de volgende jaren zal aanhouden.

In “Een Belgische uitweg voor Europa?” wordt tot slot dieper ingegaan op de vele uitdagingen voor Europa en de eurozone. Met de eurocrisis, de brexit, de Oekraïne- en vluchtelingen crisis heeft het continent er een megaturbulent decennium op zitten. De ‘status quo’ is geen optie gezien de vele grensoverschrijdende uitdagingen. Hervormingen dringen zich op, maar de politieke realiteit maakt een doorstart allesbehalve evident. Biedt België een houvast?

Veel leesplezier!

De economen van Degroef Petercam

Prof. Dr. Bruno Colmant

Hans Bevers

Michiel Verstrepen

Alexandre Gauthy

Waarom is België rijk?

Michiel Verstrepen

“Landen falen vandaag omdat hun extractieve economische instituties geen stimulansen creëren die mensen ertoe aanzetten te sparen, investeren en innoveren. Extractieve politieke instellingen ondersteunen die economische instituties door de machtspositie te verstevigen van hen die voordeel halen uit de extractie.”

(D. Acemoğlu en J. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*)

Waarom zijn sommige landen rijk en andere arm? Het is een vraag waarop economen al eeuwen een antwoord proberen te geven. Misschien is het wel de belangrijkste vraag van de economische wetenschap. In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar een antwoord en nemen we België in het bijzonder onder de loep als voorbeeld van een rijk land. Een hedendaags antwoord komt van de economen Daron Acemoğlu en James Robinson. Zij verklaren de verschillen tussen rijk en arm door de aanwezigheid van instituties. Die verklaring toetsen we op België. Kunnen we de rijkdom van het huidige België terugbrengen tot historische institutionele ontwikkelingen? Zoals we zullen zien, is de institutiehypothese bijzonder krachtig en veelzijdig. In het laatste deel van dit hoofdstuk bekijken we de institutiehypothese daarom in een globaal kader anno 2019. Waar zien we vandaag inclusieve instituties? Wat zijn de uitdagingen voor inclusieve instituties in de toekomst?

Waarom zijn sommige landen rijk en andere arm?

Doorheen de geschiedenis zijn verschillende antwoorden op die fundamentele vraag de revue gepasseerd. Ze gaan van geografie en klimaat tot de onwetendheidshypothese die stelt dat arme landen arm zijn doordat hun leiders geen idee hebben hoe ze de marktfalingen van hun land moeten aanpakken. We beginnen eerst met een opsomming van de belangrijkste alternatieve verklaringen en bekijken waar ze tekortschieten. Nadien lichten we de institutiehypothese toe.

Geografische loterij

Een van de oudste verklaringen benadrukt de rol van geografie. Een gematigd klimaat zou beter zijn dan een tropisch klimaat om welvaart op te bouwen. Als we de geografische concentratie van arm en rijk in de 21ste eeuw bestuderen, dan heeft die verklaring op het eerste gezicht wel een zekere aantrekkingskracht. We stellen namelijk vast dat de armste landen zich rond de evenaar bevinden, meer bepaald het Afrika ten zuiden van de Sahara. Verder zien we dat gebieden die verder van de evenaar zijn verwijderd, zoals Europa, een aanzienlijk hoger bbp per capita laten optekenen. De invloed van geografie lijkt zelfs binnen Europa te gelden: het Belgische bbp per capita ligt tussen dat van Noorwegen en Italië.

Het is een oude verklaring die onder andere al door de Franse filosoof Charles Montesquieu in de 18de eeuw in het publieke debat werd gebracht. Ook de hedendaagse econoom Jeffrey Sachs biedt een verklaring die nauw aansluit bij de geografiehypothese. Volgens Sachs bestaan er drie biofysische verklaringen die armoede in de hand werken. De eerste verklaring is inefficiënte voedselproductie. De voedselproductie in Afrika staat in schril contrast met die van de rest van de wereld. Afrika heeft (nog) geen groene revolutie gekend zoals we die ongeveer veertig jaar geleden in Azië hebben gezien. Het was die revolutie die ervoor zorgde dat landen zoals

China en India uit de armoede konden ontsnappen. De grootschalige verspreiding van irrigatietechnieken, verbeterde zaden en het gebruik van meststoffen zorgden voor een verdubbeling of verdriedouving van de gewasopbrengsten. De tweede verklaring is de gebrekkige bestrijding van ziektes zoals malaria. De derde reden die Sachs aanhaalt, is geografische isolatie. Dichtbevolkte gebieden in Afrika, zoals het Ethiopisch hoogland, Rwanda en Burundi, liggen vaak verder van de kust en kampen met extremere hitte en droogte, waardoor ze niet ideaal zijn voor het internationale handelsverkeer. Een multinational die op zoek is naar een locatie voor een nieuwe vestiging, zal daarom eerder de voorkeur geven aan kustgebieden in Zuid-Afrika, Mexico of China, ondanks de hogere loonkosten. De rol van geografie staat ook centraal in de ideeën van de evolutionaire bioloog Jared Diamond. Diamond stelt dat de basis van de ongelijkheid tussen continenten werd gelegd met de verdeling van de diverse planten- en diersoorten. Doordat sommige planten- en diersoorten beter geschikt zijn om te domesticeren, slaagde de mens er sneller in om de transitie van jager-verzamelaar naar landbouwer te maken in de regio's waar die soorten talrijker aanwezig waren. Het is welbekend dat technologische innovatie vlugger ingang vond in samenlevingen waar die transitie sneller is gebeurd. Die technologische innovatie bracht een hogere welvaart met zich mee.

Hoewel de rol van geografie doorheen de geschiedenis van belang is geweest voor het welvaren van verschillende landen, lijkt het problematisch om geografie een overdreven belang toe te schrijven. Om te beginnen, zijn er vele tegenvoorbeelden. Landen zoals Singapore en Maleisië hebben in de tweede helft van de 20ste eeuw een enorme groeispurt gekend ondanks hun tropisch klimaat. Uiteraard hebben die twee landen wel hun strategische ligging mee aan de Straat van Malakka, de belangrijkste zeestraat tussen de Indische Oceaan en de Stille Oceaan. Of bekijken we even de situatie van Botswana, een Afrikaanse binnenstaat die ondanks

zijn warme klimaat en relatieve economische isolatie er de laatste jaren in is geslaagd om zijn welvaartsniveau hoger te tillen. En wat moeten we denken van de verspreiding van smartphones doorheen heel Afrika? Zullen de smartphones er automatisch voor zorgen dat de economische isolatie wordt weggewerkt? Dat lijkt naïef. Diamonds idee lijkt van belang voor historische verschillen van enkele eeuwen geleden, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat de aanwezigheid van bepaalde fauna en flora vandaag een cruciale rol speelt. Neem de ongelijkheid tussen België en Congo. Die was honderd jaar geleden groot, maar is vandaag nog groter. Desondanks behoort Congo tot een van de meest bedeelde landen ter wereld als het gaat over natuurlijke grondstoffen, fauna en flora. Of wat moeten we denken van het actuele welvaartsniveau van landen in het Midden-Oosten zoals Irak en Syrië, die nochtans koplopers waren in de neolithische revolutie?

Tussen haakjes, de aanwezigheid van energievoorraden, zoals olie en gas, lijkt op het eerste gezicht een belangrijke (geografische) factor die het welvaren van een land bepaalt. Maar hoe rijmt dat met de zogenaamde 'Dutch disease'? Dat is een welbekend macro-economisch fenomeen dat stelt dat grote hoeveelheden natuurlijke grondstoffen de economische groei van een land negatief kunnen beïnvloeden. De term is genoemd naar de in de jaren 60 ontdekte aardgasreserves in Nederland die werden verkocht aan het buitenland waardoor de waarde van de Nederlandse gulden sterk steeg. De stijging van de gulden ondermijnde de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven en woog op de economie. Doorheen de geschiedenis zijn verschillende landen op een of andere manier door die ziekte getroffen bij de exploitatie van natuurlijke grondstoffen. Sommige landen overwonnen de 'Dutch disease' en slaagden erin om de natuurlijke grondstoffen om te zetten in een aanzienlijke welvaartsverhoging. Een bekend voorbeeld is Noorwegen, waar de olie-inkomsten naar een speciaal investeringsfonds vloeien, waar-

door de opbrengsten op een geleidelijke en minder volatiele wijze in de economie stromen.

Rol van cultuur

Een andere populaire verklaring voor de welvaartsverschillen tussen landen is religie en cultuur. Dat idee zien we heel duidelijk bij de socioloog Max Weber, die stelt dat de protestantse werkethiek de basis vormt voor het succes van het kapitalisme. Hoewel sociale normen ongetwijfeld een belangrijke rol kunnen spelen, kunnen we ook heel wat vraagtekens plaatsen bij die verklaring. De protestantse werkethiek zal waarschijnlijk wel een belangrijke rol hebben gespeeld voor de industriële revolutie in Engeland. Maar ondanks de gespannen sfeer tussen de maatschappelijke ontwikkelingen en de kerk was het katholiek conservatisme van onze contreien en Frankrijk geen onoverkoombare barrière die de verspreiding van de industriële revolutie op het continent tegenhield. En hoe kunnen we het economische succes van Azië verklaren met die protestantse werkethiek? Japan, China, Singapore, Maleisië en Indonesië verwijzen elk naar culturele waarden om hun succes te verklaren. En die hebben zo goed als niets te maken met de protestantse werkethiek. We kunnen dus hoogstens zeggen dat bepaalde religieuze of culturele normen een gunstige voedingsbodem voor economische groei vormen, maar een sluitende verklaring bieden ze niet.

Nog problematischer voor de verklaringen op basis van geografie of cultuur zijn de verschillen tussen arm en rijk tussen Noord- en Zuid-Korea. Of de verschillen tussen West- en Oost-Duitsland voor de val van de Muur. Of neem het stadje Nogales – het bekende voorbeeld van de economen Acemoğlu en Robinson – dat wordt opgedeeld tussen de VS en Mexico door middel van een tien meter hoog hek. In het Amerikaanse deel van de stad liggen de lonen drie keer hoger dan in het Mexicaanse deel. Noch cultuur, klimaat of strategische ligging, noch de aanwezigheid van virussen, planten of diersoorten kunnen dat verschil verklaren.

Onwetendheidshypothese

Naast geografische factoren wordt af en toe gesuggereerd dat arme landen arm zijn omdat ze niet weten hoe ze een goed beleid moeten voeren. Die onwetendheidshypothese stelt dat beleidsmakers hun land vooruit zouden kunnen helpen, moesten ze beter geïnformeerd zijn. Die veronderstelling motiveert een van de functies van internationale instellingen zoals het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank die armere landen beleidsadvies verlenen. Maar ook die veronderstelling lijkt niet voldoende. Een korte blik op de indrukwekkende cv's van belangrijke beleidsmakers van de meest achtergestelde landen doet die hypothese wankelen. De overgrote meerderheid heeft, net zoals haar evenknieën in rijke landen, de beste opleidingen in de wereld genoten (vaak in de VS of Europa). De meeste beleidsmakers of hun adviseurs zijn uitstekend geïnformeerd over de gevolgen van hun beleid. Het probleem is dat ze in een bepaalde politieke context moeten werken. Die context kan ervoor zorgen dat kortetermijndenken prevaleert. Bovendien zijn beleidsmakers op directe of indirecte wijze onderhevig aan de invloed van belangen of drukkingsgroepen, waardoor het collectieve belang ondergeschikt raakt.

Inclusieve versus extractieve instituties

Is het misschien toe te schrijven aan een democratie? Een vrije markt? Of een functionerende rechtstaat? Al die elementen worden door de economen Acemoğlu en Robinson gegroepeerd onder de noemer 'instituties'. Volgens Acemoğlu en Robinson is de belangrijkste verklaringsfactor voor het welvaren van een land het bestaan van zogenaamde 'inclusieve instituties'. We spreken dan van een politiek systeem dat niemand uitsluit of uitbuit, evenals van een economie die eigendom en investeringen beschermt, innovatie bevordert en kansen aan allen biedt. In contrast met inclusieve instituties staan de zogenaamde 'extractieve instituties', die innovatie, competitie of gelijke kansen belemmeren of onmo-

gelijk maken. Inclusieve instituties zorgen op termijn voor welvaart, extractieve instituties voor armoede. Extractieve instituties kunnen grote rijkdom scheppen maar zijn gedoemd om op termijn ineen te storten.

Maar wat is er dan zo speciaal aan inclusieve instituties dat ze duurzame welvaart creëren? Acemoğlu en Robinson verwijzen dan naar het onder economen bekende fenomeen van 'creatieve destructie', een term die vaak in verband wordt gebracht met de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter. Dat is een voortdurend innovatieproces waarbij nieuwe bedrijven, vormen, gedachten en technieken de oude vernietigen. Inclusieve instituties bieden een kader voor creatieve destructie. Belangrijk is dat een zo groot mogelijke groep uit vrije wil een bijdrage tot het innovatieproces kan leveren zonder dat het een voorrecht wordt van een kleine laag uit de maatschappij. Daarnaast is het belangrijk dat die bijdrage wordt beloond of toch op zijn minst niet wordt bestraft. Daarom is er een cruciale rol weggelegd voor centrale instituties zoals eigendomsrechten en mededingingsregels. Die rechten en regels moeten ten dienste staan van het algemeen belang. Een democratische rechtstaat kan zorgen voor een controle op de handhaving van die regels. Het is duidelijk dat inclusieve instituties eerder zeldzaam zijn over landen heen en doorheen de geschiedenis.

Inclusieve instituties kunnen inclusiever worden, maar dat is geen ijzeren wet. Volgens dezelfde logica kunnen extractieve instituties ook extractiever worden. Ze zijn geen statisch gegeven. De transitie naar meer inclusiviteit kan geleidelijk gebeuren. Zoals we hierna zullen zien, was dat in Engeland voor de industriële revolutie het geval. De transitie kan ook abrupt gebeuren. Een snelle transitie is moeilijker beheersbaar en kan zorgen voor een afbrokkeling van het centraal gezag en voor chaos, zoals we hebben gezien in sommige landen in de nasleep van de Arabische Lente.

Er zijn allerlei factoren die het welvaartsstraject van een land beïnvloeden op korte en middellange termijn. Maar instituties zijn een fenomeen op lange termijn. Kleine institutionele veranderingen kunnen het toekomstige welvaartsniveau bijzonder sterk beïnvloeden. De verklaringskracht van de institutiehypothese lijkt bijzonder groot. Daarom verdiepen we ons hierna in de geschiedenis en bekijken we waar belangrijke bronnen liggen van de Europese en Belgische welvaart.

Gewicht van de geschiedenis

In dit deel staan we even stil bij de Belgische geschiedenis. Kunnen we de rijkdom van het huidige België terugbrengen tot historische institutionele ontwikkelingen? We gaan op zoek naar de belangrijkste kantelmomenten voor de Belgische welvaart. Rond het einde van de 19de eeuw was België een ware economische grootmacht. We richten daarom onze aandacht vooral op de rol van de industriële revolutie en de instituties die rond die periode het economische weefsel vormgaven.

Dreiging van creatieve destructie

We beginnen met de prachtige anekdote van Acemoğlu en Robinson over William Lee. Lee studeerde in 1583 af aan de universiteit van Cambridge om priester te worden in het dorpje Calverton in Engeland. Elizabeth, de koningin van Engeland, had recent het bevel gegeven dat iedereen altijd op zon- en feestdagen een Monmouth-muts moest dragen. Dat hoofddeksel werd met de hand gemaakt en Lee stelde zich de vraag of dat proces niet efficiënter kon gebeuren. Waarom kon niet met verschillende draden tegelijkertijd worden genaaid? Na enkele jaren onderzoek was zijn nieuwe uitvinding klaar. Lee was razend enthousiast over de naaimachine en de productiviteitswinsten die ze kon opleveren. Bovendien had hij het privilege dat hij zijn uitvinding kon voorstellen aan niemand minder dan de koningin zelf. De presentatie voor de koningin zou

belangrijke economische gevolgen kunnen hebben voor Lee, want de koningin had de macht om Lee een octrooi te verlenen voor zijn uitvinding. Maar de reactie van de koningin was niet waar Lee op had gehoopt. Ze vertelde hem dat ze vreesde voor het lot van haar onderdanen. De machine zou massale werkloosheid betekenen, zo dacht de koningin. Teleurgesteld trok Lee naar Frankrijk en daar kreeg hij hetzelfde antwoord. Hij probeerde het opnieuw bij de opvolger van koningin Elizabeth, maar tevergeefs. De reden dat Lee zijn octrooi niet kreeg, was niet dat zijn machine niet werkte, maar dat zij juist héél goed werkte. De machine zou enorme productiviteitswinsten betekenen maar initieel ook voor werkloosheid zorgen. Die werkloosheid zou dan weer kunnen wegen op de politieke stabiliteit en bijgevolg de macht van de toenmalige heersers.

Extractieve leiders zijn niet altijd gebaat bij het proces van creatieve destructie, een proces dat op lange termijn van fundamenteel belang is om duurzame economische groei tot stand te brengen.

De anekdote over Lee toont aan dat extractieve leiders niet altijd zijn gebaat bij het proces van creatieve destructie, een proces dat op lange termijn van fundamenteel belang is om duurzame economische groei tot stand te brengen. Lee was voor op zijn tijd. De volgende eeuwen gingen gepaard met belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, vooral in Engeland. Op het einde van de 17de eeuw

vonden er enkele gebeurtenissen plaats die de politieke inclusiviteit ten goede kwamen. De machtsovername van Willem III, genaamd de 'Glorious Revolution', in 1688 was een belangrijk moment. Door dat de nieuwe heerser een beperkte band had met het land, kon het parlement meer macht naar zich toe trekken. Verder werd de macht van de nieuwe koning ook symbolisch ingeperkt met de 'Bill of Rights' van 1689. Eigendomsrechten werden versterkt en hervormd. Bestaande overheidsmonopolies, zoals die op buitenlandse

handel, werden bedreigd. Het pluralisme maakte een geleidelijke intrede. Daardoor ontstond een voedingsbodem voor economische inclusiviteit. Innovatieve uitvindingen zagen het levenslicht en het pad naar de industriële revolutie was ingezet.

Extractieve Habsburgse periode

De industriële revolutie zorgde voor een groeispurt voor de wereld-economie. Maar ze begon in Engeland en dat was geen toeval. Het Engelse systeem ontwikkelde zich doorheen de 18de eeuw naar een maatschappij waarin de barrières voor handel, industrialisatie en ondernemerschap zich op een historisch laag peil bevonden. Meer nog, die activiteiten werden aangemoedigd door de potentieel hoge winsten die ze met zich meebrachten en de zekerheid dat ze niet werden opgeslokt door een extractieve heerser. De absolute regimes in Europa hinkten achterop. Doorheen een groot deel van de 18de eeuw stonden de gebieden die later België zouden vormen, onder het bestuur van de Oostenrijkse tak van het Huis van Habsburg. Het economische systeem van Habsburg bestond uit feodale structuren en horigheid was wijdverspreid. In dat systeem waren boeren verplicht om het land te bewerken waaraan zij waren verbonden, zonder het te bezitten. Ze stonden ten dienste van hun heer. De Habsburgers stonden argwanend ten aanzien van industrie. Opnieuw, de vrees voor creatieve destructie zou kunnen wegen op de politieke stabiliteit. Die vrees zou nog lang doorwegen op de Habsburgse gebieden. Handel was een minder essentiële activiteit in het Habsburgse Rijk, hoewel het in onze contreien waarschijnlijk belangrijk bleef, ondanks de Habsburgse extractieve heerschappij. Sterker nog, de feodale structuren hadden waarschijnlijk bij ons een minder strenge vorm in vergelijking met de oostelijk gelegen gebieden. De Habsburgse gebieden die later België vormden, bezaten bovendien een grote mate van autonomie en waren strategisch minder belangrijk voor de heersers in Wenen, die het gebied meermaals wilden gebruiken als ruilmiddel voor de controle over Beieren.

Franse en Nederlandse tijd: innovatie door centralisatie

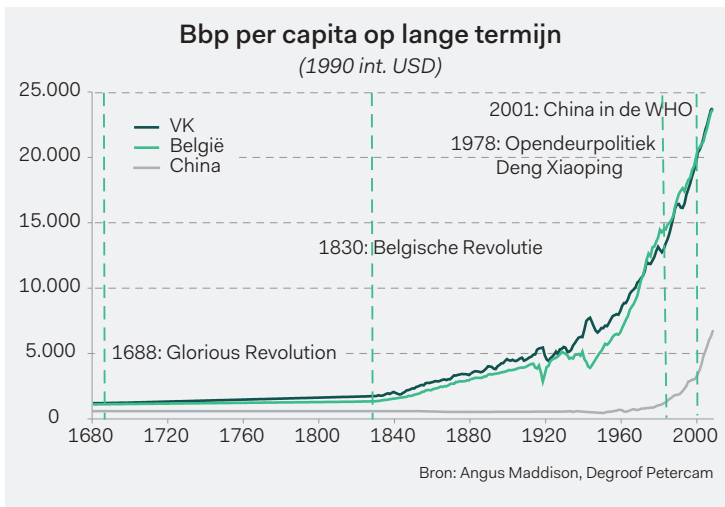
De industriële revolutie kwam in België pas echt op gang onder de Franse en Nederlandse tijd. Vanuit Groot-Brittannië werden stoommachines naar België gesmokkeld. Onder Frans gezag werden er belangrijke stappen gezet naar meer centralisatie. Die invloed is vandaag nog steeds zichtbaar in het Belgische rechtssysteem en de infrastructuur, zoals scheepswerven en dokken die onder andere de positie van de haven van Antwerpen ten goede kwamen. Napoleons motivatie was waarschijnlijk eerder van politiek-militaire aard (“Antwerpen als een pistool gericht op Engeland”). De Belgische economie holde de Britse economie achterna. Die positie bracht voor- en nadelen met zich mee. Engeland kampte met de wet van de remmende voorsprong. Verschillende industriële technieken waaiden over naar België. Maar Engeland had wel in sommige markten al een monopoliepositie verworven. Het economische beleid van Willem I van Oranje was waarschijnlijk minder onderdrukkend dan het regime van Napoleon. Kenmerkend voor het beleid van Willem I is zijn ontmoeting met de Engelsman John Cockerill in 1817, aan wie hij de opdracht gaf om de industrie in de Luikse regio verder uit te bouwen. De koning verzekerde de industrieel dat hij al altijd bereid was om de industrie financieel te ondersteunen. Maar ondanks zijn vooruitstrevendheid was de koning uiteindelijk geïnteresseerd in het consolideren van zijn macht over het gebied. Oorlogen hadden zowel de noordelijke als zuidelijke Nederlanden geruïneerd en hij zag industriële innovatie als een deel van de oplossing. Hij probeerde de economieën van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden te integreren met bijzondere aandacht voor de opkomende industrie in het zuiden, de zeehandel en de financiële sector in het noorden.

Willems regime mocht dan wel inclusiever zijn dan dat van Napoleon; het bleef extractieve kanten hebben. Een belangrijke spanning betrof de staatsschuld. Welvarende burgers van Holland bezaten grote delen van die schulden en Willem wou hen te vriend

houden. Historicus James C. Kennedy schat dat ongeveer 45 tot 50% van de belastinginkomsten afkomstig was uit het zuiden, terwijl er slechts 20 tot 23% terugvloeide naar het zuiden, wat dan vooral ten gunste van het eigen netwerk van de koning gebeurde. Ook zijn politieke repressie kwam zijn populariteit niet ten goede in onze gebieden. Willem deinsde er niet voor terug om hier en daar een tegenstander van zijn regime op te sluiten of te straffen. Hoewel er een sterke stroming was van zogenaamde orangisten onder de industriële en commerciële leiders, die blij was dat Willem de macht van de Rooms-Katholieke Kerk inperkte, keurde zij Willem's harde hand ten aanzien van tegenstanders af. Een recessie in de textielindustrie zorgde voor bijkomende spanningen. Doorheen heel Europa zouden er rond die tijd revoluties uitbreken, net zoals in België waarbij de Belgische opstand uiteindelijk zou leiden tot de onafhankelijkheid in 1830.

Belgische revolutie en ontstaan van een industriële wereldmacht

De Belgische revolutie werd gedragen door een generatie van katholieken en liberalen die elkaar vonden onder de vlag van de vrijheid. Beide groepen verzetten zich tegen het repressieve optreden van Willem I. Ze droomden van een samenleving waarin burgerlijke vrijheden zouden worden gewaarborgd, waar het parlement als vertegenwoordiging van de natie zijn volledige rol kon spelen en waar rechtbanken onafhankelijk zouden zijn. Het verkozen Nationaal Congres stelde een grondwet op waarin die ideeën zaten vervat. Een parlementaire monarchie waarin burgerlijke en politieke vrijheden werden gewaarborgd met een duidelijke scheiding der machten. Een nieuwe mijlpaal voor politieke inclusiviteit. Maar de weg was nog lang voordat rechten en vrijheden werden uitgebreid tot de verschillende lagen van de bevolking. De burgerlijke revoluties van de 19de eeuw leidden in vele Europese landen tot een vorm van beperkt kiesrecht. Dat recht was meestal gebon-

den aan eigendomsrechten, waardoor er van verregaande politieke inclusiviteit geen sprake was. Door het zogenaamde cijnskiesrecht bleef doorheen de 19de eeuw het kiezerscorps in België beperkt tot minder dan 10% van de volwassen mannelijke bevolking. Toch was de grondwet vooruitstrevend voor haar tijd. Daarmee werd de institutionele basis gelegd voor de opkomst van het economische succes van de tweede helft van de 19de eeuw. Dat succes uitte zich bijvoorbeeld in de expansie van het spoorwegnetwerk. België volgde Engeland met een enorme drijfveer om zijn spoorwegnetwerk uit te bouwen. Dat netwerk was voltooid in 1870 en werd het dichtste netwerk ter wereld, goed voor maar liefst 3.000 kilometer spoorweg. België werd een industriële wereldmacht.

Inclusieve en extractieve instituties anno 2019

Vandaag zien we dat grote delen van de wereld bij de club van rijke landen horen. De instituties van veel van die landen hebben ook

een transitie doorgemaakt naar meer inclusiviteit. Maar er is geen eindstadium. We bespreken hierna enkele dagdagelijkse voorbeelden van inclusieve en extractieve instituties. De institutiehypothese is bijzonder krachtig. Ze biedt een kader om zowel de opkomst van de Chinese economie, de macht van industriële concerns als de begrotingsproblematiek te duiden.

China: inclusief en extractief

De bekendste voorbeelden van extreem extractieve instituties zien we vandaag in Noord-Korea en andere autocratische regimes. Maar wat met China, de op één na grootste economie van de wereld? De invloed van de Chinese partij in alle facetten van het dagdagelijkse leven en de afwezigheid van belangrijke persoonlijke vrijheden die in de westerse wereld als vanzelfsprekend worden beschouwd, doen velen concluderen dat het Chinese systeem extractief is. Maar hoe valt dat te rijmen met het ontegensprekelijke economische succes dat China heeft gekend doorheen de laatste decennia? Acemoğlu en Robinson verklaren het succes door het tijdelijke karakter van de Chinese groei te benadrukken. Groeischepping onder extractieve instituties is, volgens hen, fundamenteel verschillend van groei onder inclusieve instituties door de beperkte werking van creatieve destructie. Anderen verklaren het succes van China door te verwijzen naar de hervormingen die sommige instituties inclusiever hebben gemaakt. Verschillende Chinese instituties hebben al eeuwenlang een extractief karakter. De economische hervormingen geïnitieerd door Deng Xiaoping waren echter een stap naar economische inclusiviteit zonder historisch precedent. De binnenlandse economie werd hervormd en de grenzen werden geleidelijk aan opengesteld voor de rest van de wereld. China trad uit zijn economische isolatie en werd met vallen en opstaan een speler op het wereldtoneel. Die hervormingen werden uiteindelijk bekroond met de toetreding tot de Wereldhandelsorganisatie (WHO) in 2001 waarna het Chinese groeiwonder volledig duidelijk werd.

De opdeling tussen inclusief enerzijds en extractief anderzijds is mooi in theorie, maar in de praktijk is die opdeling toch net iets moeilijker. Vandaag zijn de economische instituties in China allesbehalve perfect inclusief. Sterker nog, volgens Acemoğlu en Robinson zal de Chinese economie ineensstorten als de evolutie naar meer inclusiviteit niet wordt voortgezet. Innoverende Chinese ondernemers kunnen enkel echt doorbreken met de goedkeuring van de partij, die allerlei subsidies en steunmaatregelen voorhanden heeft om de beloftevolste ondernemingen te steunen. Ondernemers die uit de gratie vallen van de partij, zijn een ander lot beschoren. Dat betekent dat grote bestaande ondernemingen kunnen blijven door politieke connecties en subsidies, terwijl innovatieve nieuwkomers die politiek minder goed liggen aanzienlijke weerstand zullen ondervinden. Toch zijn er belangrijke inclusieve krachten aanwezig in de Chinese economie. Die worden duidelijk blootgelegd met de zogenaamde miljardairsmethode, ontwikkeld door Ruchir Sharma, een expert in opkomende landen. Zijn eenvoudige techniek bestaat erin om de miljardairslijst van een land te bestuderen. Volgens Sharma geeft niet alleen het aantal miljardairs belangrijke informatie over de socio-economische toestand en vooruitzichten van een land, maar minstens even belangrijk is waar de welvaart vandaan komt. Hij spreekt van goede en slechte miljardairs. Slechte miljardairs zijn bovengemiddeld afkomstig van extractieve sectoren zoals onder andere vastgoed, mijnbouw en energie. Dat zijn sectoren waarin succes of falen te maken heeft met het verkrijgen van eigendoms- of exploitatierechten. Goede miljardairs zijn volgens Sharma in het bijzonder te vinden in sectoren waar innovatie belangrijk is zoals technologie, e-commerce, verwerkende nijverheid en chemie. De evolutie van miljardairs in China is bijzonder interessant. Niet alleen groeit die lijst op wekelijkse basis, maar we zien ook dat er sinds 2013 geen limiet meer staat op de bovengrens van een fortuin van 10 miljard Amerikaanse dollar. Enkele jaren eerder werden enkelen die in de buurt kwamen van dat bedrag, veroordeeld wegens corruptie. Chinese miljardairs

hadden toen het vermoeden dat de welvaartsconcentratie bij één individu een bedreiging vormde voor de macht van de communistische partij. Sinds kort blijkt de kaap van 10 miljard dollar geen probleem meer te zijn. Ze werd zelfs meermaals overschreden. Op het einde van 2014 kreeg de beurs van Shanghai een duwtje door de opmars van de Chinese technologie-aandelen waardoor het persoonlijke fortuin van drie miljardairs vlotjes boven de kaap van 15 miljard Amerikaanse dollar uitkwam. Het gaat in de drie gevallen om oprichters van internetbedrijven: Jack Ma van Alibaba, Robin Li van Baidu en Ma Huateng van Tencent. Sindsdien werden nog vele andere 'goede' miljardairs aan het lijstje toegevoegd. Dat Jack Ma zich eind 2018 een partijkaart aanschafte, suggereert dan weer dat de politieke invloed allesbehalve is verdwenen.

Ongelijkheid en inclusiviteit: een Sino-Amerikaanse uitdaging

Een gevolg van het Chinese economische succes en het almaar langer wordende lijstje van Chinese miljardairs (ook al zijn het 'goede') is dat de ongelijkheid in het land enorm is toegenomen.

Extreme ongelijkheid kan zorgen voor een rem op de inclusiviteit van instituties als de superrijken banden ontwikkelen met de politieke elite die elkaars macht in stand houden. Die exploderende ongelijkheid zal een grote uitdaging worden voor China. Onderzoek van Wang Xiaolu van de China Reform Foundation suggereert dat de

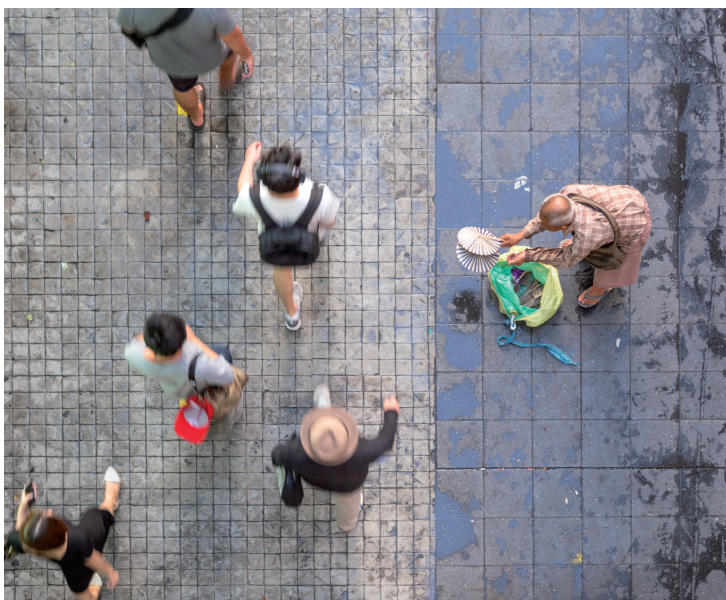
Wat zal de opkomst
van het populisme
betekenen voor onze
instituties?

ongelijkheid in China veel groter is dan de officiële statistieken weergeven. De echte Chinese inkomensongelijkheid zou volgens zijn onderzoek te vergelijken zijn met die van de VS. De uitdagingen die het fenomeen van inkomensongelijkheid presenteren voor inclusieve instituties, gelden vanzelfsprekend ook voor het Westen. Want wat moeten we denken van de verkiezing van Trump, een miljardair die in staat was enkelhandig een verkiezingsmachine op

een succesvolle manier te mobiliseren in zijn voordeel? Wat zal de opkomst van het populisme betekenen voor onze instituties? Kortom, hoe we inkomensongelijkheid en het bestaan van inclusieve instituties kunnen verzoenen, is een globale uitdaging.

Nieuwe Gilded Age?

Elk jaar zakken ministers, centrale bankiers, academici, CEO's en belangrijke figuren uit het maatschappelijke middenveld vanuit de hele wereld af naar Washington DC om de voorjaarsbijeenkomst van het IMF en de Wereldbank bij te wonen. Op de agenda: de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen van het moment. Die worden besproken in allerlei seminars en panelgesprekken. Op 18 april 2018 nam Christine Lagarde, de topvrouw van het IMF, zelf

deel aan een belangrijk panel. Naast Lagarde maakte Richard White, een Amerikaanse historicus gespecialiseerd in de opkomst van het kapitalisme in het westen van de VS, deel uit van het panel. De enigszins bijzondere keuze van deelnemers wordt duidelijk als we het onderwerp ter discussie kennen: digitalisering en de nieuwe Gilded Age. Het panel boog zich dus over een mogelijke vergelijking tussen de huidige periode van digitalisering en de Gilded Age, een periode die in Amerikaanse geschiedenisboeken bekend staat als een glorieuze industriële periode na de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Tijdens die periode kende de macht van industriële kartels en monopolies een ongeziene toename. Ook in België was die tendens aanwezig in de 19de eeuw. Onder invloed van toegenomen onderwijs ging de industriële ontwikkeling hand in hand met wetenschappelijke doorbraken. Die tendens zorgde onder andere voor de opkomst van de scheikundige nijverheid. Een symbolische mijlpaal in de Belgische industriële geschiedenis was de doorbraak van de Belg Ernest Solvay in 1863 om soda te vervaardigen met behulp van ammoniak. Het kapitalisme bloeide, werd wetenschappelijker en geconcentreerder. Bovendien waren die

Is een vergelijking
mogelijk tussen
de huidige periode
van digitalisering en
de Gilded Age?

concerns en monopolies in toenemende mate internationaal actief. Zo omvatte een internationaal railkartel al in 1884 Engelse, Belgische en Duitse staalfabrikanten. Later werd het ook nog uitgebreid tot Frankrijk en de VS. Een ander voorbeeld is de petroleummarkt die omstreeks de eeuwwisseling werd verdeeld tussen twee concerns: de Amerikaanse Standard Oil Company en de Europese Royal Dutch & Shell Transport and Trading Company. Net zoals in die periode kunnen we vandaag spreken van een sterke concentratie van enkele spelers die een aanzienlijke macht hebben vergaard. Tegenwoordig zijn het niet de traditionele industriële sectoren, maar is het de technologiesector die een weergaloze opmars

maakt. De superwinsten van Google, Facebook, Amazon en Apple zijn al wat de klok slaat. En dan zijn er nog de discussies rond inbreuken op privacy, de controverses over belastingontwijking en de druk die bepaalde grote spelers uitoefenen op de arbeidsmarkt. Zijn we vandaag beland in een nieuwe Gilded Age?

Concurrentie, innovatie en inclusiviteit

Centraal in die discussie staat de rol van innovatie. Het verband tussen innovatie en concurrentie is een belangrijk vraagstuk voor economen. Enerzijds is concurrentie goed voor innovatie. Een onderneming die niet innoveert, wordt voorbijgestoken door haar concurrenten. In die visie zijn monopolies niet wenselijk. Monopolies kunnen door hun dominante positie verweekt raken in een strijd om hun positie te behouden, zonder dat ze daarbij innoveren. Bestaande technologieën worden simpelweg uitgemolken. In dat geval zeggen we dat ze een extractief karakter hebben. Anderzijds kan concurrentie ook leiden tot minder innovatie. Als winstmarges laag zijn, loont het niet om te innoveren. Monopolievorming is in die visie niet noodzakelijk slecht. Door hun dominantie ten aanzien van de concurrentie kunnen monopolies de kans krijgen om reserves aan te leggen en te investeren in nieuwe technologie. Die innovatie komt uiteindelijk de maatschappij ten goede. Een belangrijke voorwaarde daarbij is dat vroeg of laat die innovatie zorgt voor productiviteitsgroei van de economie. Dat is nodig voor een algemene verhoging van de welvaart. Er bestaat dus ergens een optimaal niveau tussen perfecte concurrentie en een volledig monopolistische markt. In een ideale wereld zorgen inclusieve instituties ervoor dat dat evenwicht wordt bewaard.

Laten we even terugkeren naar de Gilded Age. We zien dat er toen door de groeiende industriële concentraties een maatschappelijk verzet ontstond. De arbeidersbeweging kreeg wind in de zeilen en instituties in de vorm van mededingingsregels zagen het levenslicht. Die regels zorgden ervoor dat oneerlijke praktijken,

zoals prijsafspraken, marktverdeling, staatssteun of het misbruik van een dominante marktpositie, werden verboden. Die strijd werd vaak niet in één richting beslecht: sommige monopolies mochten verder bestaan, terwijl andere moesten worden opgebroken. Dat is een essentiële eigenschap van de inclusieve instituties die in de westerse wereld verder werden uitgebouwd. Maar hoe is de situatie vandaag? Wat levert de digitalisering onze maatschappij op? De innovatie is op het eerste gezicht duidelijk: van smartphones, sociale media en e-commerce was er twintig jaar geleden geen sprake. Tegenwoordig spannen ze de kroon van de technologische vooruitgang. Toch duiken die innovaties voorlopig niet op in de productiviteitsstatistieken. Betekent dat dan dat we morgen de tech-giganten aan banden moeten leggen, omdat ze toch niet zorgen voor grote productiviteitswinsten hoewel hun dominante positie maatschappelijke kosten met zich meebrengt? Bezitten ze, met andere woorden, een extractief karakter?

Dat is waarschijnlijk ook een brug te ver. Ten eerste bestaan er verklaringen waarom de ogenschijnlijke, niet-aflatende stroom van uitvindingen niet opduikt in de cijfers. Neem het voorbeeld van de smartphone. Naast een communicatietoestel is het een onuitputtelijke bron van kennis, een virtuele ontmoetingsplaats, een media-bibliotheek enzovoort. En dat allemaal voor een altijd maar lagere prijs, waardoor die diensten beschikbaar worden voor een steeds grotere groep globale consumenten. Bepaalde sectoren hebben dankzij de doorbraak van de smartphone een enorme expansie gekend, maar veel van de diensten die we elke dag ter beschikking hebben dankzij onze smartphone, worden niet noodzakelijk opgenomen in een meting van het bruto binnenlands product (bbp). Digitalisering is op vele vlakken een niet-marktgerelateerd fenomeen. Toch is de overgrote meerderheid van de bevolking van mening dat de intrede van de smartphone op een of andere manier een gunstig effect uitoefent op onze levenskwaliteit; ook al zien we die toename niet in onze bbp-statistieken. Ten tweede

laten productiviteitswinsten vaak op zich wachten. Het is niet ongevoond dat er enkele decennia voorbijgaan tussen het ontstaan van een nieuwe uitvinding en de algemene verspreiding ervan. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de verbrandingsmotor, de uitbouw van elektriciteitsvoorzieningen en bij het ontstaan van mainframe computers. Misschien staan we aan de vooravond van een grote productiviteitsverhoging doorheen verschillende sectoren dankzij digitalisering en robotisering. Voorlopig heeft digitalisering nog niet gezorgd voor een grotere taart, maar eerder voor een andere verdeling van de taart. Toch is het best mogelijk dat, eenmaal een zeker niveau van digitalisering wordt bereikt, de productiviteitsstatistieken zullen verbeteren. Ten derde suggereert de aard van de innovaties in de technologiesector dat zij sterke inclusieve eigenschappen hebben. Getuige hiervan zijn de vele CEO's in Silicon Valley met een onconventionele of migratieachtergrond, en de toegenomen mogelijkheden voor outsiders om te participeren in de disruptieve internet- en deeleconomie. Ten vierde zien we dat overheden en overzichtsorganen niet passief toekijken maar ook optreden als bestaande regels worden geschonden. Bekende recente voorbeelden zijn de recordboete van meer dan 4 miljard euro die de Europese Commissie aan Google heeft opgelegd voor het schenden van mededingingsregels, en de waarschuwingen van de Europese Commissie gericht aan Facebook om strengere privacynormen te respecteren, op straffe van een miljardenboete.

Streven naar een inclusieve overheid

Tot slot keren we terug naar België. Zoals we eerder zagen, zijn belangrijke fundamenteën voor de Belgische welvaart te vinden bij het vroege ontstaan van inclusieve instituties. De rol van inclusiviteit zien we ook opduiken in de problematiek van de overheids-schuld. Verschillende Europese overheden, inclusief de Belgische, zitten met een aanzienlijke overheidsschuld als gevolg van beleidskeuzes uit het verleden. Als remedie wordt er al snel gekeken naar

besparingsmaatregelen. Maar die reflex komt in sommige gevallen neer op symptoombestrijding, waarbij slechts de gevolgen van het probleem worden bestreden, niet het probleem zelf. Het onderliggende probleem is namelijk het bestaan van een vorm van cliëntelisme bij de overheid. Het collectieve belang wordt daardoor ondergeschikt aan individuele belangen. Naast de complexiteit van het belastingstelsel bestaat het risico dat een begroting niet meer wordt gezien als een bron voor het financieren van publieke goederen maar eerder als een collectieve grabbelton. Een echte oplossing bestaat erin om een inclusieve overheid te vormen. Dat is een politiek project waarbij de staatsfinanciën op een zo transparant en eenvoudig mogelijke manier moeten worden beheerd. Op die manier kan de Belgische innovatiekracht, die België rijk maakte in de 19de eeuw, ook vandaag dankzij haar hoogopgeleide bevolking ten volle worden benut. De Belgische complexe federale structuur en het bestaan van vele fiscale uitzonderingsregeltjes staan haaks op die doelstelling.

Conclusie

Op lange termijn wordt de welvaart van een land niet bepaald door geografie, cultuur, klimaat, strategische ligging, de aanwezigheid van virussen, planten of diersoorten of de kennis van de beleidsmakers. Wat telt, zijn inclusieve instituties. We spreken dan van een politiek systeem dat niemand uitsluit of uitbuit, en van een economie die eigendom en investeringen beschermt, innovatie bevordert en iedereen kansen biedt. In contrast met inclusieve instituties staan de zogenaamde extractieve instituties, die innovatie, competitie of gelijke kansen belemmeren of onmogelijk maken. Met de institutiehypothese gingen we

Het voorbeeld
van de Gilded
Age en de huidige
digitaliseringsgolf
toont aan dat het
bestaan van een vrije
markteconomie
geen garantie is voor
welvaartscreatie.

in dit hoofdstuk aan de slag om de Belgische welvaart te verklaren. Omstreeks het einde van de 19de eeuw was België een ware economische grootmacht. Hoewel andere factoren, zoals de strategische ligging van België, ook van belang zijn geweest, zagen we dat de instituties die rond die periode het economische weefsel hebben bepaald, inderdaad een transitie naar meer inclusiviteit ondergingen. België was effectief na Engeland een koploper als het ging over inclusieve economische en politieke instituties. In dat verband was de industriële en Belgische revolutie van belang. De institutiehypothese is bijzonder krachtig. Ze biedt een kader om zowel de opkomst van de Chinese economie, de macht van industriële concerns als de begrotingsproblematiek te duiden. De implicaties voor China zijn dat het economische succes ofwel niet duurzaam kan zijn, ofwel dat het een gevolg is van een toename van inclusieve instituties en bijhorende creatieve destructie. Het voorbeeld van de Gilded Age en de huidige digitaliseringsgolf toont aan dat het bestaan van een vrijemarkteconomie geen inclusieve institutie op zich vormt, en dus ook geen garantie is voor welvaartscreatie. Inclusieve economische instituties vereisen niet enkel een vrije markt, maar ook een inclusieve markt met gelijkwaardige kansen en mogelijkheden voor een meerderheid van de bevolking. Tot slot maakt de institutiehypothese duidelijk dat de zoektocht naar inclusieve instituties geen einde kent en welke uitdagingen in het verschiet liggen om de welvaart van morgen te creëren.

Referenties

- ACEMOĞLU, D. en ROBINSON, J., *Why Nations Fail?*, Crown Business, 2012.
- BEVERS, H., *Achteraf is het makkelijk. Hoe overleven we de volgende economische crisis?*, Polis, 2018.
- DIAMOND, J., *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, W.W. Norton & Company, 1997.
- GERARD, E., *Hedendaagse Geschiedenis*, Acco, 2011.
- KENNEDY, J.C., *Een beknopte geschiedenis van Nederland*, Prometheus, 2016.

MADDISON, A., *Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP*, The Maddison Project, 2008.

SACHS, J., *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Group, 2006.

SHARMA, R., *The Rise and Fall of Nations*, W.W. Norton & Company, 2016.

WANG, X. en WOO, W.T., *The size and distribution of hidden household income in China*, The China Reform Foundation, 2010.

Welke vooruitzichten voor de wereldhandel?

Alexandre Gauthy

Een van de belangrijkste uitdagingen van onze tijd is, hoe we zullen omgaan met het globaliseringsvraagstuk. In het eerste deel van dit hoofdstuk staan we stil bij de belangrijkste economische theorieën over wereldhandel. Vervolgens komen de sleutelmomenten in de geschiedenis van de globalisering aan bod. Nadien gaan we over tot de huidige situatie van de wereldhandel, waarin China een hoofdrol speelt. Ook de negatieve effecten van de globalisering komen ter sprake. In het licht van het toenemende protectionisme proberen we na te gaan in welke richting de wereldhandel in de toekomst zal evolueren. Tot slot buigen we ons over de kenmerken en uitdagingen van de Belgische handelsrelaties.

Internationale handel: de theorie

Doorheen de geschiedenis knoopten landen en regio's buitenlandse handelsrelaties aan. De meeste landen hebben er namelijk baat bij om zich open te stellen voor de wereld. De voordelen van internationale handel lijken op het eerste gezicht talrijk: exportbedrijven hebben toegang tot een grotere markt dan hun thuismarkt, consumenten kunnen uit een ruimer en goedkoper productaanbod kiezen, buitenlandse ondernemingen openen filialen in andere landen, waar ze werkgelegenheid creëren en hun knowhow invoeren. Maar er zijn ook kritische stemmen als het gaat over internationale handel. Hoe gaan we om met de herverdelende effecten van globalisering? Hoe gaan we om met de concurrentie van werknemers uit lageloonlanden? Om meer inzicht te verwerven in hoe we die

voor- en nadelen moeten afwegen, loont het om even stil te staan bij de belangrijkste theorieën van vrijhandel.

Adam Smith: de verstandige huisvader

We bijten de spits af met het klassieke mercantilisme. Volgens dat gedachtegoed is wereldhandel een nulsomspel waarbij het ene land wint en het andere in gelijke mate verliest. Mercantilisten beschouwen wereldhandel als een middel waarmee landen zich kunnen verrijken door meer uit te voeren dan in te voeren, en dus een positieve handelsbalans te verkrijgen. In het verleden aarzelden landen niet om douaneheffingen te hanteren om een handelsoverschot te genereren.

In zijn werk *The Wealth of Nations* weerlegt de econoom Adam Smith de mercantilistische visie. Volgens het nulsom-principe kunnen alle landen zich niet tegelijkertijd verrijken, terwijl de geschiedenis aantoont dat de rijkdom wereldwijd kan toenemen. Het argument waarmee Smith zijn theorie staaft, is arbeidsverdeling. Een werkkraft moet zich voltijs specialiseren in de taak waarin hij het productiefst is. Een voorbeeld: als Jan er een uur over doet om een brood te maken en Simon er twee uur over doet, en Jan twee keer zo veel tijd nodig heeft als Simon om een liter wijn te maken, dan moet Jan zich helemaal toeleppen op de productie van brood. Simon moet zich daarentegen dan specialiseren in wijnproductie. Die arbeidsverdeling leidt tot een grotere productiviteit dan indien Jan en Simon de taken anders zouden verdelen. Op een werkdag kan, met andere woorden, een maximale hoeveelheid wijn en brood worden geproduceerd als de arbeiders zich toeleppen op de productie van het product dat hen het best ligt. Diezelfde redenering kunnen we ook vertalen naar landen. Stel dat bijvoorbeeld China een absoluut voordeel heeft tegenover België wat de productie van T-shirts betreft, omdat er voor 1 T-shirt in China maar 1 uur werk nodig is tegenover 2 uur in België. De Chinese arbeider is dus productiever als textiellmaker dan de Belgische arbeider. De Belgen

zijn dan weer beter dan de Chinezen in de productie van een hoog-technologisch metalen onderdeel voor de luchtvaartindustrie, omdat ze maar 1 uur nodig hebben om zo'n onderdeel te maken, terwijl de Chinese arbeider er 2 uur aan besteedt. Duurt een werkdag 10 uur, dan is een polyvalente Belgische arbeider dus in staat om 2 T-shirts en 6 metalen onderdelen te produceren. Een Chinese arbeider zou 6 T-shirts en 2 metalen onderdelen kunnen maken. De totale productie uit beide landen komt dan neer op 8 T-shirts en 8 metalen onderdelen. Maar wat als de Chinees zich specialiseert in de kledingproductie en de Belg in de luchtvaartindustrie? De Belgi-

Geen verstandige huisvader zal thuis zelf iets maken dat hem duurder uitkomt dan wanneer hij het in de winkel koopt.

sche arbeider zou in een werkdag 10 metalen onderdelen produceren. En de Chinese arbeider zou 10 T-shirts maken. We zien dus dat in dezelfde tijdspanne meer producten worden geproduceerd als de arbeiders zich specialiseren in de taak waarin ze optimaal presteren. Elk land kan dan zijn productieoverschot aan goederen waarin het is gespecialiseerd, verhandelen met het andere land. In feite

heeft elk land er dus belang bij om zich te specialiseren in de productie van goederen waarvoor het een absoluut voordeel heeft en om de productie van andere goederen over te laten aan andere landen. "Geen verstandige huisvader zal thuis zelf iets maken dat hem duurder uitkomt dan wanneer hij het in de winkel koopt" (Adam Smith, 1776). Vanzelfsprekend klopt dat enkel als je goederen kunt uitwisselen zonder noemenswaardige handelsbelemmeringen.

Comparatieve voordelen

Wat zouden we in het bovenstaande voorbeeld doen als de Chinese arbeider productiever is dan de Belgische voor beide producten? Als we de theorie van Smith volgen, zullen die landen geen handel

drijven. Een andere econoom, David Ricardo, schuift de contra-intuïtieve stelling naar voren dat die twee landen onderling goederen blijven uitwisselen en dat ze daar allebei baat bij hebben. Daarmee zijn we aanbeland bij de theorie van de comparatieve voordelen.

De theorie van Ricardo vormt een sterk argument voor vrijhandel. Om het vorige voorbeeld te hernemen, stel dat China voor de twee producten een absoluut productievoordeel zou hebben tegenover België. Dan heeft België er volgens de absolute-voordelentheorie geen belang bij om haar grenzen te openen en Chinese goederen toe te laten, want daardoor zou de binnenlandse productie instorten (onder gelijkblijvende omstandigheden). Maar Ricardo ziet het anders. Hij zegt dat elk land zich zal specialiseren in het product waarvoor het een comparatief of relatief voordeel heeft. In ons voorbeeld betekent dat dat België toch het metalen onderdeel zou produceren en toch zou handelen met China. Vrijhandel en arbeids-specialisatie zullen de situatie van beide landen ook in dat scenario verbeteren. De situatie is in werkelijkheid uiteraard complexer dan in eenvoudige economische modellen die uitgaan van een wereld met twee landen waarin twee soorten goederen worden geproduceerd.

De stelling van Ricardo is al meer dan 200 jaar oud en toch blijft zijn theorie een belangrijke rol spelen in hedendaags economisch onderzoek. Recent werd de stelling van Ricardo gestaafd door het onderzoek van economen aan het Amerikaanse MIT, die gebruikmaakten van actuele economische gegevens. Door de unieke data van de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties te analyseren, ontdekten ze een positief verband tussen de landbouwproducten waarin landen zich specialiseerden, en hun relatieve productiviteit tegenover andere landen. Een voorbeeld: de Russische bodem zorgt voor een relatief productievere tarweteelt dan andere landen en we zien dat Russen zich inderdaad specialiseren in tarweproductie.

'Positive-sum game' met winnaars en verliezers

Comparatieve voordelen zijn niet de enige theoretische beweegredenen voor internationale handel. Er bestaat een brede waaier van economische modellen die zich richten op schaalvoordelen, netwerkeffecten en het bestaan van imperfecte competitie om internationale handel te verklaren. Vrije handel kan aanzienlijke schaal- en synergievoordelen opleveren. Een onderneming die toegang heeft tot de wereldmarkt, kan haar vaste kosten spreiden over een groot volume en zo de gemiddelde productiekosten per eenheid (en de verkoopprijs die ze hanteert) verlagen. Een wereldmarkt stelt bedrijven ook in staat om nicheproducten toch op de markt te brengen, hoewel ze in een specifiek land niet rendabel zouden zijn. Door hun grenzen te openen, laten landen internationale concurrentie toe. Die concurrentie kan in de juiste omstandigheden zorgen voor een sterke prikkel tot innovatie. Buitenlandse bedrijven kunnen ook participeren in lokale ondernemingen als de kapitaalrekening van het land open is. Die buitenlandse investeerders kunnen technologische knowhow meebrengen en zo bijdragen tot een hogere productiviteit in het land dat het buitenlandse kapitaal ontvangt.

Maar hoe kunnen we dan, gegeven al die theoretische voordelen, de opkomst van het protectionisme verklaren? Zo komen we bij het belangrijke aspect van herverdeling. In theorie zijn de voordelen van vrijhandel diffuus en de kosten geconcentreerd. Zo is er een grote groep van consumenten die profiteert van lagere prijzen van consumptiegoederen, tegenover een kleine groep van producenten die hun winsten en inkomens bedreigd zien worden door intense globale concurrentie. Die laatste groep heeft dus ook een sterke motivatie bij een politieke mobilisering om haar belangen te vertegenwoordigen. Die asymmetrische herverdelende effecten van internationale handel vormen een ideale voedingsbodem voor politieke weerstand tegen globalisering; zelfs al is het totale plaatje geen nulsomspel.

Historische ontwikkeling van de wereldhandel

Beter ontwikkeld transport en lagere transportkosten door technologische vooruitgang hebben de wereldhandel bevorderd. De industriële revolutie in Europa verspreidde zich over de hele wereld en leidde tot een nooit geziene expansie van de wereldhandel en een wereldwijde economische integratie. Sinds 1850 verzesvoudigde de wereldbevolking en steeg de wereldproductie met factor 60, terwijl het wereldhandelsvolume ruim 140 keer zo groot werd. Die vicieuze cirkel van toenemende economische integratie en mondiale welvaart noemen we 'globalisering'. We onderscheiden twee fases in de globalisering.

Eerste fase van globalisering

De eerste fase kwam op gang in de 19de eeuw als gevolg van de industriële revolutie. De uitvinding van stoomschepen veranderde de transportwereld, want voortaan kon je de Atlantische Oceaan veel sneller en goedkoper oversteken. De aanleg van het Suezkanaal in 1869 bracht een revolutie teweeg in de zeevaart. Voortaan waren Europa en Azië rechtstreeks met elkaar verbonden. Ook in het binnenland werden talrijke kanalen gebouwd om goederen vlotter te kunnen vervoeren. Die transportwijze kreeg al snel concurrentie van de spoorlijnen die in de tweede helft van de 19de eeuw werden aangelegd. In 1913 telde de wereld één miljoen kilometer spoorlijnen, die nog niet bestonden in 1826. Door andere uitvindingen, zoals koelinstallaties, kon de handel in snel bedervende voedingsmiddelen, zoals vlees, toenemen, terwijl onderzeese kabels de communicatietijd inkortten. In 1858 stak het eerste telegrafische bericht de Atlantische Oceaan over, waardoor de communicatietijd versnelde van tien dagen (de tijd die een boot nodig had om de oceaan over te steken) tot enkele minuten. De technologische vooruitgang in communicatie en transport perkte de kosten drastisch in en vergemakkelijkte zo de uitwisseling van goederen. De prijs om de Atlantische Oceaan over te steken, daalde

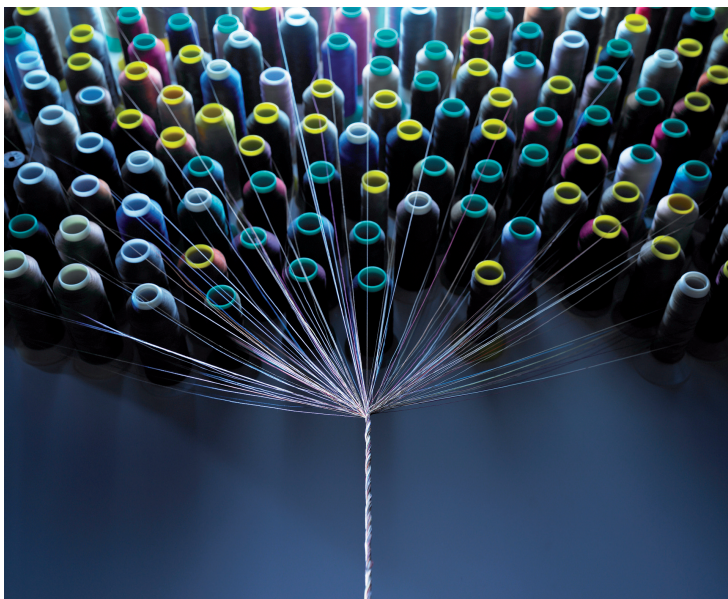
met 60% in dertig jaar tijd, tussen 1870 en 1900. Daardoor werd de export almaar belangrijker in de wereldeconomie. Niet enkel het volume maar ook de diversiteit van het internationale goederenverkeer nam enorm toe. De technologische vooruitgang zorgde ervoor dat goederen die voordien te zwaar of te volumineus waren, nu ook hun weg vonden op internationale markten.

De eerste expansiefase van de wereldhandel eindigde kort voor de Eerste Wereldoorlog. De snelle groei van de wereldhandel kwam tot stilstand, en Europa, de belangrijkste economische regio van de wereld, werd verwoest door de oorlog. Het gebrek aan samen-

werking en een economische wereld-leider vormden wellicht de grootste obstakels voor een heropleving in het interbellum. Muntdevaluaties waren schering en inslag, en leidden tot een opflakking van protectionistische maatregelen. Door die handelsoorlogen en de Grote Depressie aan het begin van de jaren 30 stortte de wereldhandel in tussen 1929 en 1934. Na de beurskrach van 1929 stond de Amerikaanse overheid onder druk om de stijgende werkloosheid terug te dringen en de landbouwers te helpen,

Sinds 1850
verzesvoudigde
de wereldbevolking
en steeg
de wereldproductie
met factor 60, terwijl het
wereldhandelsvolume
ruim 140 keer
zo groot werd.

die leden onder de scherpe daling van grondstoffenprijzen. Senator Smoot en afgevaardigde Hawley stelden het Congres voor om de douanerechten op heel wat goederen drastisch te verhogen. De Smoot-Hawley-douanetarieven, die de Verenigde Staten invoerden in 1930, verscherpten de Grote Depressie. De handelspartners van de VS voerden zelf ook protectionistische maatregelen in. Daardoor zagen de Amerikaanse exporteurs hun exportactiviteiten in elkaar stuiken. Het resultaat was rampzalig en lag mee aan de basis van de Tweede Wereldoorlog.

Tweede fase van globalisering

Terwijl de eerste expansiefase van de wereldhandel gepaard ging met rudimentaire inspanningen tot internationale economische samenwerking, is deze tweede expansiefase gefundeerd op nieuwe multilaterale economische instellingen in het kader van het 'systeem van Bretton Woods', zoals het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de GATT (General Agreement on Tariffs and Trade). Door hun wereldwijde dominantie droegen de Verenigde Staten in belangrijke mate bij tot de ontwikkeling van die nieuwe wereldorde in de tweede helft van de 20ste eeuw. Daarbij stonden vrije handel, economische integratie en financiële stabiliteit centraal. De Wereldhandelsorganisatie zag het levenslicht in 1995 en nam de opdracht van de GATT over om vrije handel te promoten. Dankzij de aanwezigheid van die instellingen en de belangrijke les-

sen uit de Grote Depressie bleef de globale protectionistische reflex beperkt bij het uitbreken van de Grote Financiële Crisis in 2008.

Spaghetti van hedendaagse handelsverdragen

Na het initiële succes van de Wereldhandelsorganisatie werd duidelijk dat haar globale aanpak vroeg of laat tegen haar limieten zou aanbotsen. Sommige landen verkozen een zekere mate van nationale bescherming. De verzuchting naar meer bescherming was met name duidelijker bij landen waarin de verliezers van globalisering zich politiek goed wisten te mobiliseren. Daartegenover stonden de landen die bereid waren om economisch nog nauwer samen te werken. Daardoor kwamen er bijzondere handelsverdragen tot stand die verder gingen dan de minimumnormen van de Wereldhandelsorganisatie. Een van de belangrijkste is het Noord-Amerikaanse vrijhandelsverdrag, dat onlangs werd omgedoopt tot USMCA, een afkorting voor US-Mexico-Canada Agreement. Die overeenkomst schrapt de meeste douanerechten op producten die tussen de VS, Mexico en Canada worden verhandeld. Maar het belangrijkste voorbeeld van economische integratie uit de moderne geschiedenis is natuurlijk de Europese Unie (EU), waarvan 28 lidstaten deel uitmaken. De belangrijkste pijler van de EU is de interne markt. Binnen de interne markt is er een vrij verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal. Om die interne markt te creëren, moest men eerst een kolossaal aantal obstakels van juridische, technische en bureaucratische aard overwinnen die de eengemaakte markt in de weg stonden. De interne markt is daarom het symbool van de Europese integratie. Naast die twee handelsverdragen, die veruit de belangrijkste zijn op het vlak van handelsvolume, kwamen er nog andere tot stand. Zo sloot de EU recent een belangrijk akkoord af met Canada en met Japan. Ook elders in de wereld bestaan regionale samenwerkingsakkoorden. In Zuid-Amerika vormt Mercosur een belangrijk verdrag tussen verschillende landen. Hoewel de Wereldhandelsorganisatie een aanzienlijk gemeenschappelijk fundament blijft voor de wereldhan-

del, heeft het dus wel aan belang moeten inboeten, en zijn het die internationale verdragen die vandaag de drijfveer van globalisering vormen. De keerzijde van die evolutie is dat het web van het internationale handelsverkeer erg complex is geworden, waardoor critici spreken van een spaghetti van handelsverdragen.

De hoge globaliseringsgraad vandaag is erg zichtbaar in de productieketens van de auto-industrie. De productieketens van die sector zijn uiterst complex en wereldwijd geïntegreerd. We bekijken, ter illustratie, de situatie van een Duitse autofabrikant. Een auto bevat ongeveer 20.000 verschillende onderdelen. De assemblagefabriek van de onderdelen bevindt zich bijvoorbeeld in de Verenigde Staten. Na de assemblage worden de auto's wereldwijd uitgevoerd. Die Amerikaanse fabriek voert een groot deel van haar halffabricaten in vanuit Mexico. Voor de productie van die halffabricaten worden componenten gebruikt uit Aziatische fabrieken die geen deel uitmaken van de Duitse onderneming. Een gevolg van die integratie is dat problemen in één kleine of lokale schakel repercussies kunnen hebben op de hele productieketen. Zo zorgden overstromingen in Thailand er in 2011 voor dat fabrieken werden gesloten die specifieke onderdelen leverden aan autoconstructeurs, wat rechtstreekse gevolgen had voor de wereldwijde auto-industrie. Op macro-economisch niveau betekenen de hechte handelsrelaties dat economische cycli tussen landen alsmaar synchroner verlopen. De mondiale productieketens kunnen worden onderverdeeld in drie regionale blokken: Europa, Azië en Noord-Amerika. De Aziatische en Europese blokken zijn groter dan Noord-Amerika, zowel wat hun aandeel in de mondiale export betreft als op het vlak van binnenlandse toegevoegde waarde. Omdat voor duurzame goederen (zoals machines en auto's) gewoonlijk meer halffabricaten en productiestadia nodig zijn dan voor niet-duurzame goederen, kwamen er voornamelijk mondiale productieketens tot stand in de sector van de duurzame goederen. In het algemeen blijven con-

sumptiegoederen (zoals voedingsmiddelen) voor een belangrijk deel lokaal.

Vooruitzichten voor de wereldhandel

In het kader van de globalisering zijn er bepaalde wanverhoudingen ontstaan. Niet iedereen had evenveel baat bij de ontwikkeling van de wereldhandel. Arbeidsspecialisatie leidde tot macro-economische onevenwichten, tussen landen en binnen landen zelf.

Dreiging van protectionisme

Een belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van de wereldhandel was de toetreding van China tot de Wereldhandelsorganisatie in 2001. Vanaf dat moment speelden er honderden miljoenen goedkope Chinese arbeiders mee in het mondiale economische systeem. De toetreding van Oost-Europese landen tot de Europese Unie had wellicht een gelijkaardig effect. Die twee mondiale schokgolven kwamen de Europese en Amerikaanse consumenten over het algemeen ten goede doordat de productiekosten van veel goederen daalden. De toenemende wereldhandel was voordelig voor geavanceerde industriële regio's waar de vraag naar arbeid hoog was en nadelig voor een ander, onfortuinlijker deel van de bevolking dat bijvoorbeeld actief was in de landbouw of in industrieën die een lage scholingsgraad vergen. Die sectoren werden geconfronteerd met een grotere internationale concurrentie. Het verschil in rijkdom tussen de begunstigten en de benadeelden van de wereldhandel leidde tot toenemende ongelijkheid in de westerse wereld, ook al spelen er nog andere factoren mee dan de globalisering. De herverdelende effecten zorgden voor een politieke mobilisatie in de vorm van protectionisme en populisme. De opkomst van het protectionisme in Europa en de Verenigde Staten vormt een duidelijke bedreiging voor de wereldhandel. De grootschalige invoering van importheffingen zou de wereldhandel kunnen afremmen en onder-

nemingen ertoe kunnen aanzetten om de organisatie van hun productieketens te herzien.

Een belangrijke reden achter de onvrede ten aanzien van de huidige stand van de wereldhandelsverhoudingen zijn de aanhoudende globale onevenwichten. Sommige landen, zoals Duitsland, Nederland en Zuid-Korea, vertonen op structurele wijze een positieve handelsbalans, dat wil zeggen dat ze meer uit- dan invoeren. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vertonen daarentegen een chronisch handelstekort tegenover de rest van de wereld. Het zijn die structurele wanverhoudingen die leiden tot commerciële spanningen tussen landen, wat onlangs bijvoorbeeld bleek uit het handelsgeschil tussen de Verenigde Staten en Duitsland over de automobielsector.

Opmars van China

Door zich open te stellen voor internationale markten hebben enkele ontwikkelingslanden, met name China, sterke groeicijfers kunnen optekenen. Inkomens en werkgelegenheid namen spectaculair toe en het land kon uitgroeien tot de op één na belangrijkste wereldmacht. Net zoals in de westerse wereld ging die evolutie gepaard met een belangrijke toename in ongelijkheid, hoewel de meeste Chinezen op een of andere manier de vruchten konden plukken van de algemene welvaartstoename. China kon zich verrijken dankzij het westerse vrijhandelsmodel, waarvan de Wereldhandelsorganisatie de grondslag vormt. Vandaag tracht het land de regels van dat model zelf te herschrijven en zijn invloed uit te breiden. China voelt zich immers benadeeld op het vlak van beslissingsmacht binnen de mondiale instellingen. Zo heeft het land bijvoorbeeld maar 6% stemrecht in het Internationaal Monetair Fonds (IMF), terwijl de Chinese economie vandaag ongeveer een vijfde van de wereldeconomie vertegenwoordigt. Naast bestaande instellingen, zoals het IMF en de Wereldbank, richt China Aziatische tegenhangers op die gelijkaardige taken hebben als de (hiervoor geci-

teerde) Bretton Woods-instellingen. De uitbreiding van de Chinese invloed wordt gefaciliteerd door het toegenomen isolationisme van het Westen (met name toe te schrijven aan de VS onder Trump). Daarnaast groeit de Chinese ambitie om zijn invloed uit te breiden op andere vlakken. Het 'Belt & Road Initiative' illustreert die ambitie.

De uitbreiding van de Chinese invloed wordt gefaciliteerd door het toegenomen isolationisme van het Westen.

Het uiteindelijke doel van dat programma dat zich richt op infrastructuur, bestaat er niet alleen in om de oude mondiale handelsroutes over land en zee tussen China en de rest van de wereld te moderniseren en uit te bouwen, maar ook om het westerse model van multilaterale wereldhandel aan te vullen met een bilateraal model waarbij de betrokken landen rechtstreeks met China aan tafel zitten. De

focus van dat programma is niet enkel regionaal maar globaal en gaat verder dan enkel infrastructureel. Er werden ook doelstellingen vastgelegd op het vlak van duurzame ontwikkeling, culturele uitwisseling, onderwijs, wetenschappelijke samenwerking, innovatie en voedsel- en energievoorziening.

Ligt het hoogtepunt van globalisering achter ons?

Drie fenomenen wijzen erop dat we de hoogdagen van de globalisering achter de rug hebben. Een eerste fenomeen, dat hiervoor werd besproken, is de extreme globalisering van de productieketens. Ondernemingen hebben al geprofiteerd van de open grenzen door een deel van hun productie te verhuizen. Ten tweede heeft het leeuwendeel van de wereldhandel te maken met goederen, terwijl de dienstensector eerder een binnenlandse aangelegenheid blijft. Een Belg zou in theorie een arts in Portugal kunnen raadplegen als de zorgkwaliteit vergelijkbaar en de prijs lager is, maar gemakshalve zal hij naar een arts in de buurt gaan. Voor

heel wat diensten is nabijheid een belangrijk element. Diensten uitwisselen op wereldschaal is dus minder evident dan goederen verhandelen. Een toename in het internationale dienstenverkeer zal daarom beperkt blijven. Al tientallen jaren evolueert de wereld van een industriële economie naar een diensteneconomie. Het industriële aandeel (met inbegrip van de bouw) in de wereldwijde activiteiten daalde van 30% in 1997 naar 25% in 2016, terwijl het aandeel van de diensten in de wereldeconomie in diezelfde periode een vooruitgang boekte van 61,5% naar 65%. Als die trend zich voortzet, zal de groei van de wereldhandel onder de globale economische groei blijven. Sinds 2005 is het wereldwijde aandeel van verhandelde goederen en diensten gestagneerd in percentage van de wereldeconomie. Het derde element is de eerder besproken dreiging van het protectionisme. Die maatschappelijke tendens kan worden ingedamd door meer aandacht te besteden aan de verliezers van globalisering en de vruchten van internationale handel op een betere manier te verdelen.

Krachtlijnen voor de Belgische handel

Om te bepalen in welke mate een economie zich openstelt, kun je de export en import van een land optellen en vergelijken met de omvang van de economie. Op basis van dat criterium is de Amerikaanse economie relatief gesloten, terwijl de landen in de eurozone sterker afhankelijk zijn van de wereldhandel. Internationale handel vertegenwoordigt maar 27% van de Amerikaanse economie, terwijl dat voor landen in de eurozone 87% bedraagt, met inbegrip van de interne handel binnen de eurozone. In vergelijking met andere Europese economieën is de Belgische economie sterker gericht op wereldhandel, omdat de Belgische import 84% van de economie vertegenwoordigt en de export 85%. België is, met andere woorden, sterk blootgesteld aan andere economieën door zijn handelsrelaties. Dat is mee toe te schrijven aan zijn centrale ligging in Europa en de aanwezigheid van belangrijke havens.

Het open karakter van de economie is een troef, maar betekent eveneens een kwetsbaarheid als de externe omgeving minder gunstig wordt. Een economische vertraging bij de Belgische handelspartners kan een relatief grote impact hebben op de Belgische economische groei. Bovendien zijn vooral de buurlanden van groot belang. Van de 398 miljard dollar aan goederen die België uitvoerde in 2016, was 32% bestemd voor Duitsland en Frankrijk, 11% voor Nederland, 9% voor het Verenigd Koninkrijk en 5,8% voor de Verenigde Staten. Wat de invoer betreft, zijn onze belangrijkste partners dezelfde. Om en bij de 40% van de totale Belgische import is afkomstig uit Belgische buurlanden (Frankrijk, Duitsland, Nederland). In 2016 vertegenwoordigden de tien belangrijkste exportlanden 72% van de totale Belgische export. Dat cijfer bedraagt 59% voor Duitsland, waar de export meer is gespreid, en 65% voor Frankrijk. Aangezien de Belgische export hoofdzakelijk gericht is op de buurlanden, kan er meer naar andere landen worden uitgevoerd om de geografische spreiding te diversifiëren.

België is een land met een netto-uitvoer: de afgelopen jaren werden er meer goederen uitgevoerd dan ingevoerd. Hoewel België slechts zo'n 3,5% van de EU-economie vertegenwoordigt, bedraagt zijn export buiten de EU 6% van de totale Europese export. Volgens de Wereldhandelsorganisatie stond België in 2017 op de 11de plaats van de grootste goederenexporteurs ter wereld en op de 14de plaats van de grootste goederenimporteurs. De handel in diensten ligt in België ongeveer vier keer lager dan de handel in goederen. Maar het belang van de dienstenhandel neemt toe. In 2017 was België de 13de grootste dienstenexporteur ter wereld. Ons land vertoonde de jongste jaren een positieve dienstenbalans. Voorts kenmerkt de Belgische export zich door hoogwaardige exportproducten. Chemische producten vertegenwoordigen 24% van de Belgische export, kapitaalgoederen 16%, transport 12% en machines en elektronica 11%. Om die hoge kwaliteit te handhaven, moeten de technologische ontwikkelingen op de voet worden gevolgd en moet het onderwijssysteem van topkwaliteit blijven.

Tot slot betekent de afhankelijkheid van internationale handel dat België er alle belang bij heeft om de opkomst van protectionisme tegen te gaan. Of het nu gaat om verstoringen in globale waardeketens als gevolg van nieuwe Amerikaanse tarieven of bijkomende handelsbelemmeringen als gevolg van de brexit; de Belgische economie is kwetsbaar. België dient een belangrijke pleitbezorger te zijn van vrijhandel in Europa, en de EU dient, als open handelsblok, die stem te vertegenwoordigen in de wereld. Gezien de toegenomen onzekerheden in het internationale handelsklimaat is die visie vandaag van groot belang.

Conclusie

De nooit geziene bloei van de handel in de twee vorige eeuwen werd mogelijk gemaakt door de technologische vooruitgang in transport, infrastructuur en communicatie. Internationale handel

ging een steeds belangrijkere rol spelen in de wereldeconomie. De economische wetenschap leert ons dat globalisering enorme voordelen met zich kan meebrengen. Toch is vandaag de toekomst van de wereldhandel onzekerder dan ooit. De laatste jaren stagnert het aandeel van handel in de mondiale economie. Terwijl de VS, ooit de grote voorvechter van vrije handel, handelsbarrières optrekt, tracht China zijn invloed in de hele wereld te vergroten en de handelsregels te herschrijven. Maar vanuit geopolitiek oogpunt is de toenemende invloed van China op het wereldtoneel en de geleidelijke terugtrekking van de VS niet zonder risico's. De globale verschuivingen zullen een van de belangrijkste uitdagingen worden voor Europa. De Belgische economie is bijzonder kwetsbaar en beleidsmakers zijn daarom best bijzonder waakzaam.

Referenties

COSTINOT, A. en DONALDSON, D., "Ricardo's Theory of Comparative Advantage: Old Idea, New Evidence", *American Economic Review: papers and proceedings*, mei 2012, 102(3), 453-458.

Belgian Foreign Trade Agency, *Belgian Foreign Trade Report*, 2017.

World Economic and Financial Surveys, *External Sector Report*, IMF, juli 2018.

WTO, *World Trade Report*, 2013.

De vele gedaantes van geld

Bruno Colmant

Geld is niet alleen een transactiemiddel, het heeft ook een bewaar- en leenfunctie. Daardoor kun je je consumptie uitstellen naar later of, omgekeerd, nu al anticiperen op toekomstige geldstromen. Het is trouwens om die reden dat regeringen streven naar muntstabiliteit of, met andere woorden, naar de handhaving van de koopkracht. De muntwaarde wordt namelijk niet meer gegarandeerd door de waarde van het metaal waaruit de munt is gemaakt, zoals goud, maar door het vertrouwen in die regeringen en in de instellingen die die munt uitbrengen.

Geld krijgt een spontaan aspect zodra er sprake is van een multilaterale uitwisseling (waarmee het een einde stelt aan de primitieve ruilhandel) en geografisch verspreide uitwisseling (waardoor de wens of de noodzaak tot uitwisseling niet toe te schrijven is aan toeval). Maar dat is niet het geval in een economie die is gebaseerd op 'geven' (bepaalde auteurs contesteren trouwens dat geld zou zijn uitgevonden ter vervanging van de ruilhandel, met als reden dat het naast elkaar bestaan van verschillende munten past in een systeem van geven en in ruil geven).

Wat als betaalmiddel mag worden beschouwd, is met de tijd geëvolueerd. Oorspronkelijk waren goederen een betaalmiddel (goederengeld), met andere woorden intermediaire goederen 'sui generis'. De overgang van goederengeld naar fiduciair geld luidde de overgang in van een niet-geconsumeerd goed naar een goed dat niet geschikt is voor consumptie. Vanaf toen had geld geen intrinsieke gebruikswaarde meer zoals een fysiek goed, maar een

waarde door een soort desubstantialisering, waarmee de uitwisseling werd vereenvoudigd.

Daarbij kwam dat zijn waarde 'sui generis' progressief is verdwenen door in staatshanden te komen en door zijn monopolisering. Het geld werd zo een collectieve normalisatiefactor. Dat verschijnsel bracht een geometrische wijziging mee van de voorstelling van geld. De rechtopstaande staaf die vroeger diende om de voorraad van referentiegoederen of metalen te meten, veranderde in een horizontale stroom die zich uit zichzelf beweegt.

**Geld is een verschijnsel
dat min of meer
bewust tot toetreding
verplicht.**

Geld is sindsdien gebaseerd op de sterkte van een collectief verband, dat een relatie tussen mensen tot stand brengt door middel van zaken. Het is een sociale taaluiting geworden die de ordening van mensen mogelijk maakt. Bepaalde economen duiden geld daarom aan als een 'algemeen equivalent'. Het is een verschijnsel dat min of meer bewust tot toetreding verplicht, gebaseerd op de politieke geloofwaardigheid van de geldstandaard en op de kwaliteit van de uitwisselingen die in de reële economie gebeuren.

Geld heeft zich opgedrongen aan het ritme van de verdeling van arbeid, met name toen de ruilhandel het functioneren van de handelende gemeenschappen niet meer kon garanderen. In de loop van de geschiedenis heeft geld meerdere vormen aangenomen. Geleidelijk werd zijn monopolie ingenomen door de overheden. Geld is immers een attribuut van de staat en maakt het betalen van belastingen mogelijk. De rechten om belastingen te heffen en munten te slaan waren trouwens twee soevereine privileges.

Geld is ook gebaseerd op een conventie. Het is een standaard die overheden hebben bepaald en die de opeenvolgende handelsstromen steunen. Een standaard die een overgangsrol uitdrukt bij

uitwisselingen, en daarbij de wet van vraag en aanbod parametreert. In die redeneringswijze heeft geld geen intrinsieke, maar enkel een overeengekomen waarde gebaseerd op vertrouwen, voor zover het zijn uitwisselingsfunctie behoudt. Vandaar de benaming 'fiduciair' geld.

De complexiteit van het monetaire fenomeen heeft geleid tot het ontstaan van evenveel stromingen als dat er tijdperken en groeperingen van economen bestaan. Elke aanhanger heeft geprobeerd zijn draai te vinden in de benaderingen van de fysiocratische, mercantilistische, keynesiaanse, kwantitatieve of neoklassieke school. Niet te vergeten: Marx, Ricardo, de school van Lausanne en de marginalisten. Zelfs specialisten in de psychiatrie hebben geprobeerd een theorie te formuleren die even algemeen is als die van Keynes.

In dat immense, conceptuele doolhof vormt de etymologische oorsprong van het Franse woord voor geld, 'monnaie', een interessant gegeven. 'Monnaie' is afgeleid van het Latijnse werkwoord 'monere', wat verwittigen betekent. 'Monnaie' brengt ons naar de tempel van Moneta, waar de Romeinse munt werd geslagen. Volgens de legende werd die tempel gebouwd op de plaats waar de ganzen van het Capitool verbleven. Het geschreeuw van de ganzen zou Rome van de inname door de Galliërs hebben gered, in de vierde eeuw voor Christus.

In de tempel van Moneta werd ook de godin Juno vereerd. In de Romeinse mythologie was zij de heerseres van de hemel en de godin van voorspoed en vrouwelijke vruchtbaarheid. En zo komen we terecht bij Marx (1818-83) die in zijn theorie over het kapitaal verkondigt dat de omloop van geld als enig doel heeft om de productie ervan in stand te houden. Juno kreeg als bijnaam Moneta (zij die 'waarschuwt'), omdat zij de Romeinen voor een aardbeving zou hebben gewaarschuwd.

De semantische samentrekking zou een uitdaging kunnen betekenen om te achterhalen voor welke ramp de geldproductie waarschuwt, die zelf gelijktijdig de wens opwekt tot geldcreatie.

Het antwoord op die vraag zullen we nooit kennen. Maar zodra het geld een conventie van overheidswege is, dan waarschuwt het misschien voor het precare karakter van de sociaaleconomische configuratie, en dus de maatschappelijke hiërarchie.

Functionies van geld

De belangrijkste functionies van geld zijn bekend. Geld is een algemeen aanvaard ruilmiddel, een rekeneenheid en een spaarmedium. Het vervult een transactionele rol omdat het bij de ruil van goederen en diensten een overgangsgoed wordt, een soort 'oppervoorwerp'. Vanuit die optiek meet het de waarde van de tijd die wordt gewijd aan de productvervaardiging of het ontwikkelen van een dienst. Daarnaast heeft geld de functie van 'oppotmiddel'. Door een zekere hoeveelheid geld aan de kant te leggen, kun je je consumptie in de tijd spreiden. Geld heeft, zoals eerder gezegd, een transactionele functie. Maar de essentie van zijn waarde ligt waarschijnlijk in zijn spaarfunctie, die beantwoordt aan het vertrouwen in de toekomstige koopkracht ervan.

Als economische actoren wantrouwig worden ten opzichte van het geld in omloop, dan zullen ze zich van hun geld ontdoen ten voordele van reële goederen die, op die manier, zelf een overgangsbetaalmiddel worden. Je zou je kunnen voorstellen dat de enige manier om de waarde van geld te bepalen, de heimelijke omzetting ervan in een reël goed is. Zo neemt het geld afstand van zijn rol als overgangswaarde om de ruil te voltrekken. Het geld verdwijnt echter niet na de ruil, omdat het dan in het bezit is van degene die zich heeft ontdaan van het reële goed. De existentiële vraag over zijn omzetbaarheid in reële goederen verplaatst zich zijdelings mee.

Het is een veralgemening van de wet van de Engelse econoom Thomas Gresham die als volgt luidt: “het slechte geld verdringt het goede”. Als twee betaalmiddelen (bv. reële goederen en goud) gelijktijdig in omloop zijn, dan verkiezen de economische actoren om het goede geld te behouden en opzij te leggen, en het slechte te gebruiken om hun uitwisselingen te betalen, zodat ze er zo snel mogelijk vanaf zijn. Hebben de economische actoren daarentegen vertrouwen in de munt, dan kunnen ze overwegen om het op lange termijn te sparen. Het vertrouwen in een munt laat zich dus meten aan de mate waarin voorspelbaar is dat het als kapitaalvorming dienst kan doen.

De vraag van het consubstantiële van twee van zijn voornaamste toepassingen, namelijk om transacties te doen en om te sparen, werpt zich op. Zijn transactionele functie stoelt vooral op de (algemene) erkenning van het betaalmiddel, terwijl zijn kapitaalvormingsfunctie overeenstemt met het legitieme voortbestaan in de tijd.

Gaat het om een simultane of nevensgeschikte rol? Het juiste antwoord is dat beide niveaus spelen. Het monetaire fenomeen is namelijk een complex gegeven dat efficiënt (verwijzend naar zijn transactionele functie) en omzetbaar (verwijzend naar zijn mogelijkheid tot kapitaalvorming) moet zijn. Aan geld als puur transactionele munt zouden we onze vingers verbranden. Het zou zichzelf vernietigen en leiden tot tomeloze conversies in reële goederen en tot de zelfvernietiging via hyperinflatie.

Geld dat uitsluitend dient voor kapitaalvorming is dan weer het andere uiterste. Het zou zich diskwalificeren (hyperdeflatie). Karl Marx verwijst er in meerdere werken naar met ‘dood geld’. In een bepaald tijd-ruimtegegeven moet een duurzame munt tegelijk de transactionele en bewaarfunctie bezitten. De omvang van die functies moet echter worden bepaald door de algemene toestand van de economie en de geproduceerde en beschikbare geldhoe-

veelheid. We zouden, als het erop aankomt, zelfs de bewaar- en transactionele functies kunnen meten, om te weten hoe groot het vertrouwen is in het voortbestaan van de instituten die het geld in omloop brengen. Hoe groter het vertrouwen, hoe meer de functie van het opzijleggen ('oppotten') toeneemt en omgekeerd.

Tijd en geld

Het gezegde "time is money", of tijd is geld, wordt toegeschreven aan de Amerikaanse filosoof Benjamin Franklin (1706-90). De uitspraak verwijst naar de interest, de prijs van tijd, die voortvloeit uit het beleggen van geld. Maar misschien dekt hij wel meer en diepgaandere ideeën. Tijd kun je immers niet conceptualiseren, is abstract en niet tastbaar. Geld daarentegen is een conventie. Tijd op zich heeft geen waarde, want je kunt hem niet verkopen of schenken. Maar het gebruik van tijd heeft een waarde. Het gaat om de tijd om iets te produceren en een dienst te ontwikkelen, of de tijd om iets af te breken (uiterste gebruiksdatum).

Volgens Benjamin Franklin is het enige belang van geld zijn gebruik. We zouden geld kunnen zien als een eenheid van de tijd waarvan de relatieve waarde zou worden vastgelegd door een fiduciaire instelling, die al dan niet onder het toezicht staat van de overheidsinstanties, naargelang het ontwikkelingsniveau van de economische gemeenschappen.

Als we in die richting denken, dan zou geld een gradiënt van de tijd zijn of eerder een regressie van de 'kosteloosheid' ervan die de uitwisseling van nuttige goederen mogelijk maakt. Het recht van de staat om geld te produceren, zou een relatieve en maatschap-

Hoe groter
het vertrouwen in de
instituten die het geld
in omloop brengen,
hoe meer de functie
van het oppotten
toeneemt en omgekeerd.

pelijke formulering zijn van de tijd. De muntstabiliteit zou dan de voorspelbaarheid van de toekomstige sociaaleconomische politiek weerspiegelen.

Wat moeten we daaruit besluiten? Het monetaire fenomeen heeft als ultieme feitelijkheid de koopkracht van de munt te kunnen voorspellen. De vraag die we ons tegenwoordig moeten stellen, is wat het gevolg is van de ongebreidelde geldcreatie door de overheden die zelf verzwakt zijn door hun staatsschuld. Een staatsschuld die een van de fundamentele verplichtingen van de staat op het spel zet, namelijk de koopkracht van zijn munt.

Voltaire schreef ooit: "Papiergeld dat uitsluitend steunt op het vertrouwen in de regering die het drukt, zal altijd terugkeren naar zijn intrinsieke waarde, en die is nul."

Die opmerking is wellicht juist. Zoals we hiervoor hebben geschetst, hangt de muntwaarde af van het vertrouwen in de regering die het drukt. Een regering met te veel schulden brengt dus mogelijk haar eigen munt in gevaar. De aantrekkingskracht tot de geldpers wordt groter naargelang de schuldenlast toeneemt, ondanks de (nogal relatieve) onafhankelijkheid die wordt toegeschreven aan de monetaire autoriteiten. Een regering met te veel schulden houdt dus in dat zij failliet en/of inflatoir is. Omdat een regering de weerspiegeling is van de maatschappelijke consensus, zal zij nooit de geldorde voorrang geven ten nadele van de maatschappelijke orde.

Privémunteenheden

Nu de activiteiten van grote ondernemingen niet meer gebonden zijn aan de landsgrenzen, zouden zij hun eigen munt kunnen uitbrengen of, op z'n minst, een munt kunnen uitgeven om binnen hun eigen groep, dus intern, te gebruiken.

Zo vreemd is die gedachte niet. Bepaalde groepen gebruiken nu al muntkorven voor de facturatie van hun interne transacties. Denk

bijvoorbeeld aan de aankoop van onderdelen in verschillende landen om ze in een ander land te laten assembleren. Het gaat daarbij uiteraard om virtueel geld dat enkel een boekhoudkundige functie heeft, want voor de eindklant worden nog altijd de officiële deviezen gebruikt (zoals de dollar en euro).

Maar we zouden nieuwe munten kunnen overwegen, die toebehooren aan ondernemingsgroepen en waarvan hun tegenwaarde de waarde van de officiële munten zou volgen. Het spreekt voor zich dat die nieuwe betaalmiddelen op voldoende vertrouwen moet kunnen rekenen om tegelijk dienst te doen als betaal- en spaarmiddel.

Google heeft op een bepaald moment overwogen zijn eigen betaalmiddel uit te brengen, Google Bucks. Maar het haakte af toen duidelijk werd, welke juridische hindernissen het moest overwinnen om het initiatief tot een goed einde te brengen. Ook Facebook heeft een kredietsysteem ontwikkeld om virtuele goederen te verwerven. Het motto 'tijd is geld' herinnert ons aan de 'Swatch-tijd' die in 1998 werd uitgevonden met als doel alle bestaande tijdzones te vervangen door een universele, decimale tijdsaanduiding. De '.beat van Swatch' deelde een dag van 24 uur op in 1.000 'beats'. Wat moeten we trouwens denken van de Amazon-rekeningen, van de MacCoin die werd gelanceerd om het 50-jarige bestaan van de Big Mac te vieren, en van de Air Miles van de vliegtuigmaatschappijen?

Enkele liberale economen, waaronder Hayek en Friedman, hebben ervoor gepleit om privémunteenheden in het leven te roepen om te beletten dat overheden hun munteenheid in hun eigen voordeel zouden gebruiken. Is de schuldgraad te hoog, dan neigen overheden er namelijk altijd toe om de staatsschuld weg te werken door extra bankbiljetten te drukken. Dat kan echter gebeuren ten koste van de koopkracht, met andere woorden inbeslagname door inflatie. In het huidige monetaire stelsel is de tegenwaarde van de biljetten die de Europese Centrale Bank uitgeeft, staatsschuld, die met behulp van diezelfde biljetten wordt afgelost. Dat is een van

de redenen waarom overheden de verplichting opleggen om de bankbiljetten die zij drukken als geldig betaalmiddel te aanvaarden voor de afbetaling van de schulden. Voor het overige valt op dat in woelige monetaire tijden particulieren veiligheidshalve kiezen voor supranationale munten (zoals fysiek goud en zilver waarvan Moeder Aarde de emittent is) of reële goederen (zoals vastgoed).

Toch zijn niet alle economen het daarmee eens. Zo stelt Joseph Stiglitz dat het uitbrengen van privémunteenheden niet langer zinvol is omdat nu de private commerciële banken aan het stuurwiel van de economie zitten. Zij bepalen de waarde van een munt, waardoor de centrale banken de tweede viool spelen. Naar mijn gevoel heeft Stiglitz het niet bij het rechte eind. Tegenwoordig zijn het namelijk de overheden die de financiële instellingen financieren, ze boven water houden en hen ertoe verplichten de staatsschuld op hun passiefzijde te zetten. Het creëren van munten door private commerciële banken is dus nagenoeg generationaliseerd.

Maar dat is nog niet alles. Er bestaan in de marge daarvan ook experimenten met privébiljetten. Alleen al in Duitsland maakt de Bundesbank gewag van een dertigtal munteenheden met klinkende namen (zoals Riogeld, Berliner, Carlo, Justus, Kirschblüte) die er naast de euro bestaan.

Die munten hebben dan weliswaar geen wettelijke koers, maar wel een sentimentele waarde. Ze circuleren in een parallel circuit en worden door sommige handelaars aanvaard. De Berliner was een regionaal betaalmiddel in Berlijn en bestond in drie gekleurde coupures die door de Duitse federale drukkerij werden gedrukt om vervalsing tegen te gaan. In Beieren bestaat sinds 2003 de Chiemgauer; voor meer dan vier miljoen euro zijn daarvan biljetten in omloop.

Ook Frankrijk kent gelijkaardige experimenten. In de dorpen van het departement Lot-et-Garonne bijvoorbeeld aanvaarden de handelaars de munt Abeille. Die bestaat in coupures van 1, 2, 5 en

10 Abeilles die een vaste wisselkoers hebben tegenover de euro: 1 euro is 1 Abeille waard. De Abeille schikt zich dus naar de euro. De Abeille is niet bestemd om te sparen, maar om betalingen te doen. En de aankoop van lokale producten te stimuleren. Gelijkaardige experimenten vind je in Toulouse, waar de Sol-Violette een ethische munt is, en in de Ardèche met haar Luciole.

In de Verenigde Staten bestaat het zogenaamde Ithaca hour waarmee je een uur arbeid kunt ruilen tegen 10 dollar. En ook Japan heeft een lokaal systeem dat een krediet toekent in ruil voor hulp aan ouderen. Voorts horen hier ook de Air Miles die luchtvaartmaatschappijen toekennen, zeker thuis. Met die algemeen ingeburgerde Air Miles kun je vliegtuigtickets kopen tegen een lager tarief.

Al die initiatieven hebben één ding gemeenschappelijk: om de omloop te stimuleren, verliezen die betaalmiddelen regelmatig aan waarde. Ze boeten met andere woorden geleidelijk aan waarde in om de bezitters ertoe aan te zetten ze snel uit te geven.

De opkomst van privémunteenheden staat bijgevolg nog in de kinderschoenen, maar er zullen ongetwijfeld nog privé-initiatieven volgen naarmate de handel via internetplatformen toeneemt.

De soevereine staten zullen er ongetwijfeld alles aan doen om te vermijden dat dergelijke privémunteenheden op grote schaal worden gebruikt. Daardoor zouden ze immers hun greep verliezen op de geldhoeveelheid die zij de bevolking ter beschikking stellen om de staatsschulden af te betalen. Een geldschepping van het kaliber dat de Europese Centrale Bank zopas heeft uitgevoerd, zou bijvoorbeeld onmogelijk zijn met private geldmiddelen. Het monopolie op de uitgifte van bankbiljetten zal dus niet snel opgaan in private initiatieven.

Het is trouwens daarom dat de handel in goud, toch bij uitstek een privé-munt, wordt opgeschort tijdens grote crisissen, zoals die van 1933 in de Verenigde Staten. Maar wie zich afvraagt wat de zin

is van privémunten, komt onvermijdelijk uit bij de bestaansreden van geld: vertrouwen en aanvaarding moeten de grondslag ervan vormen. Maar hoe zit het dan met onze eurobiljetten die nu worden gedrukt om de staatsschuld af te betalen of, anders gezegd, de schulden die we uit eigenbelang zijn aangegaan?

Meningsverschillen onder economen

Het geldscheppingsproces gebeurt niet door de centrale banken. Zij leggen ten hoogste een geldvoorraad aan en bepalen mee de kostprijs van geld.

Het zijn de private commerciële banken die instaan voor de geldschepping op basis van de kredietmultiplicator, volgens het adagio “loans make deposits”. Anders gezegd, de private banken scheppen geld in de vorm van een geldstroom. Hun rol bestaat er trouwens in om, merkwaardig genoeg, zo snel mogelijk de tegoeden die spaarders hun toevertrouwen, weer in rolatie te brengen. Geld heeft te maken met het bewaren/in circulatie brengen ervan door de private banken. Het wordt geschept door het verhogen van de geldstroom.

Willen we enkele beschouwingen over geld uitwerken, dan moeten we stilstaan bij twee stromingen die vaak tegenover elkaar worden geplaatst. Het gaat om de keynesiaanse en de kwantitatieve school waarvan de belangrijkste vertegenwoordigers, wat mij betreft, Irving Fisher (1867-1947) en Milton Friedman (1912-2006) zijn.

Volgens Keynes is geld een goed waarvan de waarde omgekeerd evenredig is met de beschikbare hoeveelheid ervan. Hij stelt dat geld niet geheel neutraal is. Geld staat deels (lees: in heel beperkte mate) los van de werkelijke goederenstromen en de overheid kan de reële economische activiteit aanzwengelen of inperken via haar monetaire politiek.

De aanhangers van de kwantitatieve school daarentegen beweren (heel simplistisch gesteld) dat geld slechts een relatieve reken-eenheid is. De geldhoeveelheid en de rentevoet zijn neutraal. Niet de geldhoeveelheid maar wel het aanbod aan goederen resulteert in koopkracht.

Fisher legde de fundamenteën van de geldtheorie vast in een vergelijking die zijn naam draagt (Fishervergelijking). Die theorie koppelt schommelingen van de in omloop zijnde geldhoeveelheid aan het algemene prijsniveau. Sterk vereenvoudigd komt het hierop neer: als de in de economie in omloop zijnde geldhoeveelheid verandert, dan zal dat tot gevolg hebben dat het algemene prijsniveau evenredig verandert. Bijvoorbeeld: als de geldhoeveelheid met 10% toeneemt, dan zullen de prijzen automatisch met 10% stijgen.

In zijn opmerkelijk boekje *Money Illusion*, dat in 1927 voor het eerst verscheen, doet Fisher de achterliggende ideeën van zijn vergelijking uit de doeken. Volgens de econoom is onze visie op geld kortzichtig. Het is namelijk niet de waarde van goederen die verandert (goederenstromen zijn relatief stabiel), maar wel hoe dat in geld wordt uitgedrukt.

Fisher geeft een heel eenvoudig voorbeeld: als er wordt gesproken over 'de stijging van kosten voor levensonderhoud', dan is de oorzaak daarvan niet een plotse, gelijktijdige stijging van de goederenprijzen, maar van de gewijzigde waarde van de geldstandaard (de munteenheid dus). Die redenering veronderstelt dat, als de overheid de geldhoeveelheid laat toenemen, het geld automatisch in waarde zal dalen, met andere woorden tot inflatie leidt.

Enkele decennia later zou Friedman die theorieën trouwens overnemen. Volgens zijn theorie kan een buitensporige geldschepping kortstondig de bedrijvigheid aanzwengelen, echter uitsluitend op heel korte termijn, en wel omdat de koopkracht van het geld heel snel afneemt door inflatie. Op lange termijn heeft de geldhoeveelheid enkel een impact op de prijzen, en als de geldschepping de

toegenomen productie overtreft, dan leidt dat onvermijdelijk tot inflatie. De Franse econoom Jacques Rueff (1896-1978) vergeleek de monetaire herstelplannen met een “irrigatieplan terwijl het water al met bakken uit de lucht valt”.

Fisher wijt grote depressies vooral aan de buitensporige schulden die zijn aangegaan in periodes waarin de economie floreerde onder impuls van grootse innovaties. En waarin al te sterk werd geanticipeerd op winst. Hoe groter de verkoop van financiële activa nadien, hoe meer de prijzen dalen, waardoor de reële schuld in waarde toeneemt en de verkoop dus ook moet toenemen. In die omstandigheden moet de overheid ingrijpen, om de deflatoire spiraal een halt toe te roepen.

De kwantitatieve school geeft, volgens mij, veel beter de realiteit van het monetaire fenomeen weer (marginale schommelingen niet

meegerekend). Het monetaire gebied voelt aan als iets kortston-digs dat nauwelijks in de reële economie is verankerd. Vanuit dat oogpunt is de geldstandaard relatief. Hij is ondergeschikt aan de inkrimping/expansie van de reële economie.

Nu en dan vertegenwoordigt geld werk dat in het verleden werd geaccumuleerd en waarop nu een geldbedrag wordt geplakt. Het kan dan gaan om eigen prestaties en om die van iemand anders, waaraan een waarde kan worden toegekend. Maar wat gebeurt er eigenlijk als de drukpers biljetten drukt, zoals dat nu het geval is? Toekomstige arbeid wordt dan aangemoedigd, omdat het drukken van geld ertoe leidt dat elke toekomstige eenheid arbeid wordt ver-tegenwoordigd door meer bankbiljetten dan de geaccumuleerde arbeid. Andersom neemt kapitaal, dat de weerspiegeling is van gepresteerd en geaccumuleerd werk, in waarde af. Vandaar dat zowel Marx als Keynes erkennen dat in periodes van inflatie, het buitensporig bijdrukken van geld nadelig is voor renteniers. Ter-wijl het doorgaans (en onrechtstreeks) een goede zaak is voor de tewerkstelling.

Maar die denkpiste (waarvan ik toegeef dat ze slechts een ruwe schets is) leidt tot een andere. De rente vertegenwoordigt de kost-prijs van het geld. Als die nul is, zoals door de geldinjecties nu het geval is, en de kostprijs van arbeid (het salaris) ongewijzigd blijft, is er dan geen gevaar voor de arbeid die in relatieve termen duurder blijft? Er zou een correctie kunnen komen die gunstig is voor het kapitaal en ongunstig voor de arbeid, aangezien de geldschepping (omdat die de staatsschuld financiert) losstaat van de productie. Dat is zeker juist totdat de kostprijs van het geld ook rekening houdt met de premie voor de inflatie, die de marginale kostprijs van de productiefactoren opnieuw in evenwicht brengt.

Marx is misschien de beste exponent van de kwantitatieve theorie. Immers, als geld de weerspiegeling is van een hoeveelheid arbeid in het verleden of in de toekomst, dan leidt het drukken van geld uit

het niets tot een ontwaarding van arbeid die in het verleden werd geaccumuleerd, en tot een waardering van arbeid in de toekomst. Vanuit die invalshoek heeft monetaire expansie hetzelfde effect als inflatie: het is nefast voor de productiefactor 'kapitaal' en gunstig voor de productiefactor 'arbeid'.

Religieuze munten?

Door de geschiedenis heen is geld fiduciair geworden (gebaseerd op vertrouwen) en giraal (je kunt het schriftelijk of digitaal overdragen). Vandaag ben je het best af met papiergeld en in het slechtste geval met elektronen die sporadisch op een computerscherm verschijnen. Edelmetalen vormen geen onderpand meer voor geld, zoals dat wel nog het geval was bij het systeem van Bretton Woods met zijn vaste wisselkoersen ten opzichte van de dollar die zelf was gekoppeld aan de goudstandaard. Van dat systeem werd trouwens in 1971 afstand genomen.

Geld heeft zelf dus geen waarde meer. Het beperkt zich tot het voorstellen van een waarde. Maar hoe breng je het gebrek aan intrinsieke waarde in overeenstemming met de waarde die eraan wordt toegekend?

Er moet dus iets zijn dat garant staat voor het geld en er superieur aan is. Maar wat? Vertrouwen?

Alles gebeurt alsof geld wordt gewaarborgd door 'psychische' eenheden van het persoonlijk vertrouwen, die als collectief de kortstondige representatie waarborgen om de continuïteit te verzekeren.

Maar waarin vertrouwen? Dat is de vraag! Het is op dat niveau dat de cirkelredenering ontstaat: het geld moet worden gegarandeerd door vertrouwen en ... de instellingen die het geld uitgeven.

Anders gezegd, de substantie van geld is ondefinieerbaar omdat het voor zichzelf garant staat.

Het is een uitstelconcept omdat er sprake moet zijn van wederkerigheid in de kwaliteit van het vertrouwen en de kwantiteit van het geld.

Je zou zelfs kunnen beweren dat geld een artefact is, met andere woorden een kunstmatig fenomeen zonder enige theoretische betekenis. Tegelijkertijd is het een fenomeen dat min of meer bewust tot toetreding verplicht vermits zijn wettelijke koers door de overheden is opgelegd.

De Franse econoom Jean-Baptiste Say (1767-1832) beweerde: "Geld is een sluier". Daarmee verwees hij onder andere naar de geloofwaardigheid van de overheden die geld drukken, en naar het soort handelsverkeer. Tegenwoordig zouden we kunnen beweren dat de 'morele' discipline van de Europese Centrale Bank het voortbestaan van de euro garandeert. Of anders gezegd: dat de onafhankelijkheid van de monetaire autoriteiten ervoor zorgt dat hun bestuurders het vertrouwensbehoud in de bankbiljetten waardig zijn.

Daarmee wordt dus bevestigd dat het statuut van dat monetaire fenomeen precair is. Meer nog, aangezien geld voor zichzelf garant staat, brengt het een bepaalde visie over de politieke organisatie over. Het is op dat niveau dat de overheid moet tussenkomen. Zij bezit het recht om belastingen te heffen, evenals het muntrecht, maar ook het recht om schulden te maken op kosten van de gemeenschap.

De meeste overheden hebben schulden omdat ze zich vervroegd beroepen op de groei, de productiviteitswinst en de aanstaande bevolking. Ze gaan uit van de hypothese dat de toekomstige levensstandaard voldoende hoog zal zijn om de huidige staatsschulden te vereffenen. Normaal gezien zou de hoeveelheid geld in verhouding moeten staan tot de bevolking en hetgeen zij produceert, zonder de toekomstige welvaart als waarborg te gebruiken. Dat leidt tot de onontkoombare constatacie dat een buitensporige staatsschuld in het algemeen leidt tot ontsporing (inflatie, faillissement, enz.).

De staatsschuld gaat overigens gepaard met een risico dat weegt op de munt (en dus op het vertrouwen dat ermee is verbonden). Het sociologische verschil tussen de Amerikaanse en Duitse opvatting over het monetaire fenomeen illustreert dat risico.

Volgens de Duitsers moet een staatsschuld worden gefinancierd door spaargeld dat zelf de levensstandaard in stand moet houden. De Verenigde Staten daarentegen zijn de mening toegedaan dat een staatsschuld kan worden gefinancierd door geldschepping.

Een andere tegenstelling betreft de invalshoeken van de verschillende eurozonelanden. De euro, als enige munt, werd bedacht om de vrede in Europa te dienen door twee ervijanden, namelijk Frankrijk en Duitsland. Echter, die twee grote naties zijn totale tegenpolen: Luther tegenover 'de oudste dochter van de katholieke Kerk', Goethe tegenover Voltaire, de industrie tegenover de landbouw, het Germaans tegenover het Latijn. Er zijn nog voldoende conflict-redenen waarvoor geld de steen des aanstoots is. De Duitsers zien geld als het cement van de nationale reconstructie en een tekort eraan wordt hersteld door collectief hard werk en sparen. Dat is de lutherse redenering. Voor de Fransen is geld een soeverein attribuut. In dat Colbertland mag geld worden gedrukt op initiatief van de centrale autoriteit. De Franse monetaire geschiedenis is er trouwens een van vele opeenvolgende devaluaties.

Geld met houdbaarheidsdatum

Zowel in Engeland als in onze contreien bestond er een praktijk die is overgewaaid uit de Merovingische tijd (5de à 7de eeuw) en erin bestond munten regelmatig te vervangen door andere om oppotten tegen te gaan. Bij elke nieuwe troonsbestijging werden nieuwe munten geslagen waarbij een deel van de munten die de vorige koning had uitgegeven, werden geconfisqueerd.

Een nieuw geslagen munt verving de vorige: de stukken die in omloop waren, werden teruggenomen mits toepassing van een

uitgiftebelasting, genaamd 'muntrecht'. Iedereen die in het bezit was van oude munten, moest die belasting betalen. Het speelde dus eerder in je voordeel om die munten uit te geven of ze te investeren dan ze op te potten. Die techniek zou hebben bijgedragen tot de hernieuwing van duurzame gebruiksgoederen, zoals molens.

In het Frans heet die praktijk 'droit régalien' waarin we het woord 'roi' (koning) herkennen. Letterlijk vertaald: soeverein recht. Het houdt in dat je geld mag uitgeven en dat je de waarde van de geldstandaard mag vastleggen.

De geschiedenis krioelt van voorbeelden van heersers die de wisselkoersen wijzigden om de schulden die ze hadden aangegaan, terug te betalen.

De Belgische econoom Silvio Gesell (1862-1930) heeft op een originele manier de correlatie tussen de transactie- en spaarfunctie van geld verwoord. Keynes (1883-1946) heeft er meerdere pagina's aan gewijd in zijn *Algemene theorie over geld* van 1936.

Het idee van Gesell dat geld moet rollen, had een antwoord kunnen bieden op de liquiditeitsval die zich voordoet als de rente zo laag is dat geld sparen boven alles de voorkeur geniet. Door een geografisch toeval is Gesell als Duitser in België geboren, namelijk in Sankt Vith. In die tijd behoorde Sankt Vith tot het Duitse Rijk. De Oostkantons werden later bij België gevoegd als oorlogsvergoeding. Gesell was een autodidactische econoom en een wereldburger. Geïnspireerd door Proudhon is hij een politiek geëngageerd man. Hij neemt deel aan de Duitse revolutionaire bewegingen die volgen op de Eerste Wereldoorlog. In 1916 formuleert hij de vaststelling dat geld moet rollen in zijn publicatie *De natuurlijke economische orde*.

Die theorie stelt dat geld oppotten nefast is voor de economie. De enige manier om geld in de economie te pompen, is om op regelmatige tijdstippen een waardevermindering door te voeren. Het

idee is origineel: in plaats van inflatie te ondergaan, is het het geld zelf dat het verlies aan koopkracht oplegt en dus zijn omloopsnelheid. Gesell komt tot de overtuiging dat geld moet 'roesten' door op gezette tijden aan waarde te verliezen. Of met andere woorden: geld heeft een vervaldatum, zoals dat bij kortings- en voedselbonnen het geval is. Een regelmatige en voorspelbare waardevermindering bevordert de geldinjectie in de economie en consumptie. De economische actoren verzetten zich immers tegen een vermindering van hun koopkracht voor de aankoop van activa en het verffenen van schulden.

Het gevolg zou een constante geldomloop zijn waardoor de overheidsinstanties in staat zouden zijn de hoeveelheid ervan te doseren om de stabiliteit van de prijzen te garanderen. Gesell beval een vermindering van een duizendste per week aan wat overeenkomt met 5,2% per jaar. De vermindering zou gebeuren door het plaatsen van bijvoorbeeld een stempel op de biljetten om hun nominale waarde te verminderen. Een andere mogelijkheid zou zijn om een specifiek bankbiljet uit alle types die in omloop zijn, te loten en ongeldig te verklaren. De nietig verklaarde bankbiljetten zouden dan tegen nieuwe biljetten moeten worden omgewisseld die 5,2% minder waard zijn.

De theorie van Gesell is broos: ze werkt enkel in een gesloten economie. Keynes keurt haar trouwens enkel goed voor de eilandeconomie van Robinson Crusoe. Gesells gedachtegang veronderstelt ook dat geld het enige betaal- en spaarmiddel is, en sluit bijvoorbeeld uit dat andere goederen (zoals juwelen en goud) kunnen dienen als wissel- en spaargeld. Toch kunnen we er niet onderuit om een verband te leggen tussen het ritme van de geldschepping door de uitgevende instellingen tijdens de wederinkoop van publieke effecten en het ritme van de vermindering van het overliggeld. De twee fenomenen komen samen.

Socioloog en econoom

Het concept 'geld' is niet tastbaar. Het is een concept dat zelf dienstdoet als voorbeeld voor een concept: een aanhanger van het empirisme zou het waarschijnlijk kwalificeren als een socio-politiek archetype. Dat zou verklaren waarom de monetaire orde ondergeschikt is aan de sociale orde.

De monetaire geloofwaardigheid kan niet voortvloeien uit een gezagshandeling. Geld moet worden ondersteund door een referent die verdergaat dan wat hij garandeert. Er moet sprake zijn van een wederkerigheid tussen de kwaliteit van het vertrouwen en de kwantiteit van het geld. Toen geld een handelswaar was, ging het om een exploitatie- of extractiecapaciteit (zoals bij goud- of zilvermijnen). Vanuit dat oogpunt sluit het monopolie tot extractie en het slaan van munten aan bij het muntrecht en is het een waarschuwing betreffende de exclusiviteit van de monetaire formulering.

In het geval van fiduciar geld vormt de mate van vertrouwen de borg. Dat verklaart waarom de overheden het geld in beslag hebben genomen op het ogenblik dat de nationale staten ontstonden, waarmee zijn deprivatisering consubstantieel is. Een idee dat zelf in overeenstemming is met de hegeliaanse visie dat niets superieur is aan de staat.

Bovendien maakt geld een opeenhoping van macht mogelijk, en dus het centraliseren van het gezag. Het legt een sociale hiërarchie vast, wat een politieke functie weerspiegelt. Tot slot staat geld voor het betalen van belastingen, waarbij de twee soevereine rechten (dat wil zeggen het recht om geld uit te geven en belastingen te heffen) het tegenovergestelde zijn van dezelfde realiteit, zoals de spreuk het verwoordt: "Monetandi jus principum ossibus inhæret" (het recht om munt te slaan, hangt samen met het oppergezag).

Het probleem is dat staten over een leencapaciteit beschikken. Het overmatige gebruik daarvan leidt over het algemeen tot een ont-

regeling van de munt. Geld zorgt immers voor de verhouding in het nut van de verschillende hoeveelheden werk (volgens Marx is geld een kwantum aan arbeid). Geld is een omzetting van werk. De geldhoeveelheid die in omloop is, zou dus in verhouding moeten staan tot de bevolking en wat zij produceert, maar de overheids-schuld anticipeert op de toekomstige demografie en productiviteit. Een overmatige overheidsschuld ondermijnt de rol van de staat als institutionele borg voor geld, wat Marx ertoe bracht dat een staats-verplichting, zoals geld, fictief kapitaal is.

Waarvoor waarschuwt de munt?

Voor de socioloog is geld een manier om een overeenkomst tot stand te brengen tussen onverzoenlijke mensen, namelijk door het persoonlijke element weg te laten.

Geld sublimeert tijdelijk sociale relaties. Misschien is het zelfs een abstractie die staat boven sociale structuren, zo niet de structurering van de sociale aggregaten zelf.

De geschiedenis
telt onnoemlijk
veel ongeldig verklaarde
munten.

Geld is een aanname door zijn toetreding, wat twee onbeantwoorde vragen oproept: is de spontaniteit van monetaire toetreding een teken van zelfregulering? En is het opleggen van een munt een indicator van sociale onderwerping en cohesie?

Geld is een aanname door zijn toetreding, wat twee onbeantwoorde vragen oproept: is de spontaniteit van monetaire toetreding een teken van zelfregulering? En is het opleggen van een munt een indicator van sociale onderwerping en cohesie?

Misschien heeft geld als rol om te proberen een zekere mate van het collectief vertrouwen te stabiliseren, en de rente zou er dan toe dienen om de scepticus te overtuigen. De geloofwaardigheid van het monetaire verschijnsel zou de stabiliteit in ruimte en tijd meten van de gevestigde orde en de mate van toezicht op de productiefactoren. Het monetaire fenomeen zou een 'totaal sociaal feit' zijn.

Voor de econoom lijkt de waarschuwing duidelijker. Geld is een monetair fenomeen dat kortstondig is en omstandigheden aan-

geeft. Het is een vereenvoudigde formulering van het nut van de tijd, of beter gezegd, “de schaduw van de tijd” of “de sluier” van Jean-Baptiste Say. Een uitgiftemonopolie op een niet-gewaarborgde munt is een instrument van publiek toezicht op de handelsfeiten dat het relatieve evenwicht en de voorrang van een productiefactor (arbeid of kapitaal) weerspiegelt, wat tot uiting komt in een spanning tussen zijn transactionele en oppottende rol.

Geld draagt zijn kortstondige karakter in zich: het deprecieert, vervangt, confisqueert en nationaliseert zichzelf volgens de schokken van de evolutie van de menselijke gemeenschappen. Het beschermt slechts zeer tijdelijk tegen de toekomst, dat wil zeggen, zolang de mensen zelf beslissen over de stabiliteit van hun toekomst. Sommige mensen geloven dat geld bescherming biedt tegen de onzekerheden van het leven, maar dat is naïef: fortuin is kwetsbaar. De ernstigste fout in de economie is te geloven dat monetaire maatregelen onomkeerbaar zijn. Ze zijn dat nooit: de geschiedenis telt onnoemlijk veel ongeldig verklaarde munten. Een munt staat nooit boven een gemeenschap en ze laat zich niet door gezag opleggen. Een bevolking laat zich ook geen onaangepaste geldstandaard opleggen die zij weerlegt. Dat is waarschijnlijk de belangrijkste waarschuwing die geld overbrengt.

Een Belgische uitweg voor Europa?

Hans Bevers

“De stuwende kracht van het proces dat op gang is gekomen, zal meer gewicht in de schaal leggen dan de problemen die moeten worden opgelost.”

(Jean Monnet)

Met de euro-, Oekraïne- en vluchtelingencrisis evenals de brexit-stem heeft Europa een uiterst turbulent decennium achter de rug. In belangrijke Europese kernlanden zoals Italië, Nederland, Frankrijk en Duitsland surfen populistische politieke partijen op gunstige golven. Tegen de achtergrond van grote grensoverschrijdende vraagstukken en de nakende Europese verkiezingen proberen de Franse president Macron en de Duitse bondskanselier Merkel de Europese fundamenten te verstevigen, wat allesbehalve een gemakkelijke opdracht is. In dit hoofdstuk kijken we naar het verleden, het heden en de toekomst. Welke weg heeft Europa afgelegd sinds de Tweede Wereldoorlog en op welke manier kan het continent uit de impasse geraken?

Europa in de steigers

Dwingende geopolitieke context

Anders dan soms wordt beweerd, is de Europese eenmaking niet de uitkomst van één groot visionair project vanaf het beginsta-

dium. Het was vooral de gespannen tijdsgeest die druk uitoefende en aanzette tot meer Europese samenwerking. Al in de jaren twintig van de 20ste eeuw groeide het idee voor een verenigd Europa. De Oostenrijkse schrijver-politicus Richard Coudenhove-Kalergi richtte in 1922 de pan-Europese unie op ter bevordering van de Europese economische en politieke samenwerking. Op die manier, zo luidde de redenering, zouden de Europese vrijheid, vrede en welvaart een vlucht kunnen nemen. De Frans-Duitse oorlog van 1870-71 en de 'Grote Oorlog' van 1914-18 hadden immers geleid tot onnoemelijk veel menselijk en economisch leed. Dat pijnlijke besef kon niet verhinderen dat een derde grootschalige confrontatie tussen Frankrijk en Duitsland alsnog doorgang vond.

De Tweede Wereldoorlog haalde de Europese hegemonie definitief onderuit. Het Europese continent lag in puin. Door voedseltekorten en een gebrek aan industriële infrastructuur kwam het continent amper uit de startblokken. In de late lente van 1947, in een toespraak voor studenten, schetste de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George Marshall, een verontrustende Europese gang van zaken. Het vertrouwen van de Europeanen in hun eigen toekomst moest dringend worden hersteld. Dat had niet weinig te maken met de dwingende omstandigheden van de Koude Oorlog. "Nous avons peur", sprak Paul-Henri Spaak, de toenmalige Belgische premier, voor de Verenigde Naties in 1948. Die historische woorden waren een expressie van de toenemende angst ten aanzien van de Sovjet-Unie. Een Europese samenwerking zou niet alleen het naoorlogse herstel versnellen, maar ook een veel efficiëntere dam opwerpen tegen het communisme. Dat was ook de aanpak die de Britse staatsman Winston Churchill voorstond. Daarnaast was er nog het referentiekader van de naoorlogse dekolonisatie. Het besef dat hun koloniale rijk uit was, noopte de Europese natiestaten tot meer onderlinge samenwerking.

“Il faut faire l'Europe”

De oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) in 1951, onder impuls van de Fransen Robert Schuman en Jean Monnet, baande de weg voor verdere Europese integratie. Door de gehele Frans-Duitse productie van kolen en staal te plaatsen onder een gemeenschappelijke noemer zouden de belangen veel beter op elkaar worden afgestemd en zou de kans op toekomstige oorlogen drastisch verminderen. De Europese Defensiegemeenschap (EDG), met de oprichting van een Europees leger, haalde het uiteindelijk niet. De teneur was triest en velen dachten dat de kansen op verdere Europese integratie waren verkeken.

Gelukkig gaf de conferentie van Messina het verhaal een nieuwe wending. Midden jaren vijftig kwamen de ministers van Buitenlandse Zaken van België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk, Italië en West-Duitsland bijeen om een opvolger te vinden voor voorzitter Monnet, en om te praten over een nieuwe economische relance en over integratie. Een gezamenlijk communiqué kwam er maar op het laatste nippertje en onthulde al bij al bescheiden en weinig concrete intenties tot verdere samenwerking. Spaak, die tijdens de oorlog al de Benelux mee oprichtte, speelde hierin trouwens een hoofdrol. Het rapport-Spaak deed de aanbeveling tot de oprichting van een Europese Economische Gemeenschap (EEG) en een Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (EURATOM), beide opgericht door de Verdragen van Rome in maart 1957.

Een pittig en leuk anekdotisch detail is dat België bijna zijn afspraak met de geschiedenis miste. Een paar weken voor de officiële ondertekening van het Verdrag van Rome vroeg de Belgische koning Boudewijn uitleg aan Paul-Henri Spaak en Achiel Van Acker, intussen respectievelijk minister van Buitenlandse Zaken en eerste minister. Raakten de Europese instellingen niet aan de status van de Belgische grondwettelijke monarchie? Van Acker, zelf aanvankelijk een koele minnaar van de Europese bouwwerf, wilde het ver-

drag zelfs niet meer ondertekenen. De reden was dat Frankrijk enkele weken daarvoor de invoerrechten op Belgisch witloof verhoogde ter bescherming van de Franse boeren. Uiteindelijk spoorde een delegatie vanuit Parijs naar Brussel om de plooiën glad te strijken.

Minder aangehaald, maar zeker niet minder belangrijk in de prille wording van Europa was de Suezcrisis van 1956, vaak gezien als het definitieve einde van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk als grootmachten. De Amerikaanse oproep om de oorlogsvoering van Frankrijk en Groot-Brittannië te staken en het Russische

atoomdreigement aan het adres van de Britten zouden de Franse eerste minister Guy Mollet en de West-Duitse bondskanselier Konrad Adenauer ertoe aanzetten nu echt werk te maken van een stevigere entente: “Il faut faire l'Europe”.

Minder aangehaald
maar zeker niet minder
belangrijk in de prille
wording van Europa
was de Suezcrisis
van 1956.

Was het nu 60, 70 of 80?

De invulling van de Europese integratiedachte was vooral economisch van aard. Het Verdrag van Rome schetste de contouren van een gezamenlijk landbouw- en transportbeleid. Handelsbarrières moesten op de schop ten voordele van een gezamenlijke Europese markt. Intussen veranderde het economische landschap. De oude industrieën van steenkool en staal maakten plaats voor chemie, elektriciteit, olie en atoomkracht. De economie onderging een metamorfose: kapitaal en technologische vernieuwing, en niet langer arbeid, eisten de hoofdrol op. Massaproductie en -consumptie traden sterker op de voorgrond.

Toch stagneerde de Europese integratie in de jaren zestig. De positie van Charles de Gaulle, de toenmalige president van Frankrijk,

was hier niet vreemd aan. Hij was tegen de toetreding van Groot-Brittannië, die hij beschouwde als een soort paard van Troje van de Europese integratie. En dat terwijl hij zelf eerder nationalistisch was ingesteld en zich kritisch opstelde tegenover de supranationale Europese bovenbouw alsook de toenemende macht van de Europese Commissie. Bij enkele kleinere lidstaten, waaronder België en Nederland, leefde de vrees voor een te grote machtsconcentratie bij de grote lidstaten. Ze ijverden daarom voor de oprichting van de Raad van Ministers, om zo hun eigen nationale belang beter te kunnen beschermen. Maar ook hier stelde de Gaulle zich niet samenwerkend op. Hij wilde de Franse soevereiniteit niet ondergraven zien en reageerde met de zogenaamde legestoelpolitiek (1965-66).

In 1973 trad Groot-Brittannië dan toch toe tot de EU, samen met Ierland en Denemarken. Maar wie dacht dat het integratieproces na de magere jaren zestig opnieuw in een stroomversnelling zou raken, had het mis. Het einde van het Bretton Woods-systeem, twee oliecrisissen en de stagflatie slorpten alle energie op. Daardoor liep het plan om tegen het einde van het decennium een Europese eenheidsmunt in te voeren op de klippen. De Europese Raad kreeg vanaf 1974 wel een formeler karakter, maar tegen de tweede helft van de jaren zeventig werd het duidelijk dat het Europese integratieproces zo goed als stilgevallen was. Hoewel er juist meer economische samenwerking nodig was, zorgden de woelige inflatiejaren zeventig eerder voor een nationalistische reflex. In Groot-Brittannië, met name in de Labourpartij, won het euroscepticisme terrein. Eind jaren zeventig vonden de eerste rechtstreekse Europese parlementsverkiezingen plaats, een dure aangelegenheid omdat het Europese Parlement in die jaren niet echt veel deed. Het was eerder een veredelde adviesraad dan een echt parlement.

In de jaren tachtig vond er een nieuwe uitbreiding plaats met de intrede van drie jonge democratieën. Na Griekenland in 1981 volgden Spanje en Portugal in 1986. In datzelfde jaar werd de Europese Akte ondertekend, een ambitieus zesjarenprogramma

om een gemeenschappelijke Europese markt te creëren met vrij verkeer van kapitaal, goederen en diensten. Een jaar eerder was met de ondertekening van het Verdrag van Schengen ook al beslist om de personencontrole aan de grenzen van de Benelux-landen, West-Duitsland en Frankrijk af te schaffen. Er klonk een nieuw enthousiasme rond een grote Europese interne markt en het oude idee van een muntunie kwam geleidelijk weer bovendrijven. Dat de Britse premier Margaret Thatcher in het Brugse Europacollege van leer trok tegen zowel de 'Europese regelneverij' als het idee van een Europese Centrale Bank kon de sfeer niet bederven. De Duitse bondskanselier Helmut Kohl, de Franse president François Mitterrand en de Fransman Jacques Delors wierpen zich op als voorvechters van Europa.

Het politieke landschap veranderde ingrijpend toen in november 1989 de Berlijnse Muur viel en de grens tussen Oost- en West-Duitsland werd opengesteld. Kohl wilde de Duitse hereniging zo snel mogelijk bewerkstelligen, maar hij besepte dat dat enkel mogelijk was in het kader van meer Europese samenwerking. De vrees leefde namelijk dat het nieuwe Duitsland het naoorlogse Europese evenwicht in gevaar zou brengen. Frankrijk drong vervolgens aan op een gemeenschappelijke munt. Op die manier beschouwen sommigen de euro als de laatste prijs die Duitsland moest betalen voor de oorlog. Toch waren de kiemen voor een eenheidsmunt al lang daarvoor aanwezig.

Lange aanloop naar de muntunie

"L'Europe se fera par la monnaie ou elle ne se fera pas." Die oude uitspraak – van Jacques Rueff, de economische adviseur van president Charles de Gaulle – benadrukt de visie dat een gemeenschappelijke Europese munt nooit zomaar een doel op zich was, maar een onontbeerlijk instrument in het licht van volledige economische en politieke integratie. Eind 1970, in het zogenaamde verslag-Werner (naar de Luxemburgse premier), stelde de EEG een stapsgewijze

invoering van de Economische en Monetaire Unie in het vooruitzicht. Maar door monetaire turbulenties en het feit dat de internationale financiële architectuur van Bretton Woods (1944-71) op zijn limieten botste, zou dat project vertraging oplopen. Het nieuwe internationale monetaire stelsel was gebaseerd op vlottende wisselkoersen. Toch besloten Duitsland, Frankrijk, de Benelux-landen en Denemarken een maximale koersschommeling (2,25%) tussen hun valuta's te handhaven. Noorwegen en Zweden zochten aansluiting. Maar de oliecrisis, de verschillen tussen het economisch beleid van de lidstaten als antwoord op de crisis en de instabiliteit op de wisselmarkten ondermijnden de werking van die 'muntslang'. Het IMF maakte zich in 1977 bijvoorbeeld al grote zorgen over de houdbaarheid van de Belgische wisselkoers.

Daarom werd in 1979 op Frans-Duits initiatief het Europees Monetair Stelsel (EMS) ingevoerd, de facto met de Duitse mark als anker-munt en de ECU als referentiemunt. Het EMS kan gerust worden beschouwd als de eerste opstap naar een gemeenschappelijk monetair beleid. De deelnemers spraken af om hun valuta binnen een vaste bandbreedte ten opzichte van een spilkoers te laten fluctueren: 2,25% voor de sterke munten en 6% voor enkele zwakkere munten. Door steuninterventies (aan- en verkoop van valuta) en het rente-instrument moesten de deelnemende centrale banken de valuta op de gewenste koers houden. Stabiele wisselkoersen, zo luidde de redenering, zouden de interne handel bevorderen. Maar dat belette niet dat er aanvankelijk veel scepticisme was over de slaagkansen. En inderdaad, het EMS kende geen gemakkelijke start. Denk bijvoorbeeld aan de kroniek van de aangekondigde devaluatie van de Belgische frank in 1982. Gelukkig zou het stelsel in de jaren tachtig in rustiger vaarwater terechtkomen.

In 1988 kon de toenmalige Commissievoorzitter Jacques Delors de Europese Raad overtuigen om een werkgroep op te richten voor de uitdieping van de monetaire integratie. Vele centrale bankiers deinsden ervoor terug om hun nationale beleidsruimte op te geven,

maar de Fransman slaagde erin hun bezwaren te bezweren. In de lente van 1989 werd het Plan-Delors voorgesteld. Dat rapport voorzag in de realisatie van een economische en monetaire unie (EMU). De verdragsrechtelijke basis ter voltooiing van de EMU volgde uiteindelijk begin 1992 met het Verdrag van Maastricht. Daarin werden onder andere de spelregels gestipuleerd voor de landen die aan het einde van het millennium hun munt zouden inruilen voor de euro: een maximaal budgettair tekort van 3% van het bbp, een schuldplafond van 60% van het bbp en een drietal andere voorwaarden op het vlak van wisselkoersen, rentevoeten en inflatie.

Het EMS had er in 1992 vijf goede jaren opzitten. De spilkoersen waren sinds de aankondiging van de Europese interne markt niet meer aangepast. Daar kwam nu echter een einde aan. De Duitse hereniging zette de Bundesbank aan tot een strakker monetair beleid uit angst voor oplopende inflatie. Dat impliceerde hogere reële rentevoeten, niet alleen in Duitsland, maar in alle landen die via het EMS aan het Duitse geldbeleid waren gekoppeld. Tegen de achtergrond van de zwakke economische groei veroorzaakte dat veel spanningen bij de andere lidstaten, wat op zijn beurt leidde tot grote turbulentie op de Europese wisselmarkten en in 1993 zelfs tot grondige aanpassingen van de fluctuatiemarges. Kortom, er waren voldoende signalen dat het opzetten van een goedwerkende muntunie geen sinecure zou zijn.

Europa in de touwen

Eurocrisis

Begin 2019 vierde de euro haar twintigste verjaardag. De laatste tien jaar bevond de eurozone zich meermaals in het oog van de storm. De Grote Recessie van 2008-09 legde de broze fundamenten van de muntunie bloot. De halfslachtige opzet bleek niet bestand tegen de loodzware impact van de crisisjaren. Dat het ooit fout zou lopen, stond in de sterren geschreven. Vele economen

hadden er in de jaren negentig trouwens al voor gewaarschuwd dat de spelregels van het Verdrag van Maastricht onvoldoende waren om een goed werkende muntunie op poten te zetten. Inderdaad, zonder voldoende arbeidsmobiliteit en loonflexibiliteit en bij gebrek aan een overkoepelend budgettair vangnet en een goed gedefiniëerde rol van de ECB bleef de eurozone ver weg van een optimale muntunie.

In die zin was het opzet van de euro een 'recipe for disaster' en de eurocrisis een 'accident waiting to happen'. Anders dan het vandaag nog vaak wordt voorgesteld, was de eurocrisis eigenlijk geen

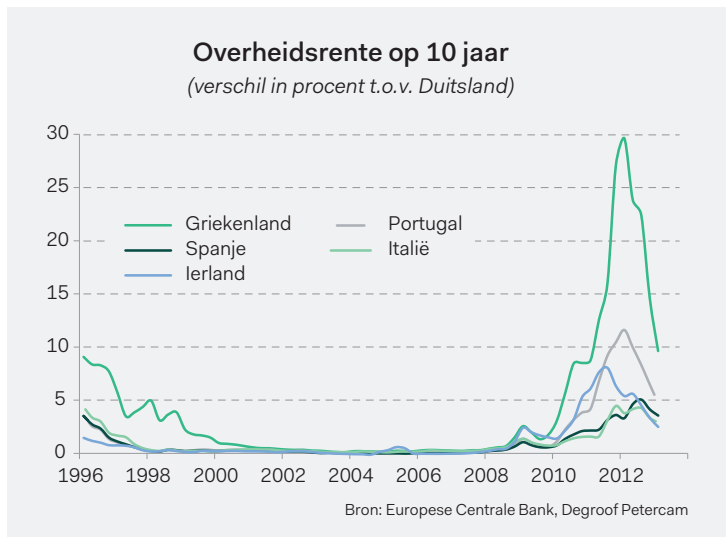
crisis van de overheidsfinanciën, maar veeleer een typische crisis van het kapitalisme. Het vooruitzicht van mooie financiële returns deed het kapitaal rijkelijk richting Zuid-Europa vloeien. Grote geldstromen zorgden ervoor dat de rente in het zuiden van Europa fors daalde, waardoor het voor Spanjaarden, Ieren en Portugezen aantrekkelijk werd om veel te lenen voor de aankoop van een huis

Het opzet van de euro was een 'recipe for disaster' en de eurocrisis een 'accident waiting to happen'.

of een nieuwe wagen. Euforie werkt aanstekelijk. Maar het kan verkeren. De implosie van de Amerikaanse huizenmarkt en het faillissement van Lehman Brothers deelden zware klappen uit aan de Europese financiële sector, waarna de Europese economie kopje-onder ging en de rekeningen van de overheden rood kleurden. Ellende is al even besmettelijk. Financiële investeerders begonnen zich nu plots ernstige vragen te stellen bij de fundamenten van de eurozone. Efficiënte markten, iemand? De sfeer werd er niet beter op toen eind 2009 uitlekte dat er was gesjoemeld met de Griekse overheidsfinanciën. De financiële markten waren 'not amused' en dumpsten massaal Grieks staatspapier. Wat nu? Enkele simulaties leerden dat de houdbaarheid van de overheidsschuld in de zuid-

lijke periferie eveneens in het gedrang zou komen bij een fors stijgende rente. Een beter recept voor een zichzelf voedende paniekreactie onder beleggers was moeilijk denkbaar. Het duurde dan ook niet lang of de financiële markten zouden hun boog nemen en hun pijlen richten.

Al gauw was er sprake van een tegenstelling: de euro was een politiek project, maar net de politieke slagkracht en cohesie ontbraken om snel en doeltreffend in te grijpen als het fout liep. Natuurlijk, er werden wel degelijk reddingsboeien uitgeworpen. Griekenland (110 miljard euro in mei 2010), Ierland (67,5 miljard euro in november 2010), Portugal (78 miljard euro in april 2011), opnieuw Griekenland (130 miljard euro in maart 2012), Spanje (100 miljard euro in juli 2012), Cyprus (10 miljard euro in mei 2013) en andermaal Griekenland (86 miljard euro in juli 2015) kregen financiële hulp. Maar de budgettaire en hervormingsspelregels die Europa en het IMF oplegden in ruil voor noodgeld, verwaarloosden de vraagzijde

van het economische verhaal. Als de landen in nood maar genoeg bezuinigden, privatiseerden en hard genoeg werkten, zo luidde het adagium, dan zou het vertrouwen snel terugkeren. Er is intussen voldoende bewijs dat die zienswijze tekortschoot. Achteraf is het makkelijk natuurlijk. Maar ook tijdens de woelige crisisjaren was het duidelijk dat op minstens drie punten een andere aanpak te verkiezen viel.

Ten eerste, de ECB had veel vroeger kunnen en moeten beletten dat de financiële markten individuele lidstaten nog verder in economische problemen brachten. Uiteindelijk slaagde de ECB er pas in de zomer van 2012 in om de financiële markten te kalmeren. Beter laat dan nooit natuurlijk, maar de aanhoudende onzekerheid over de rol van de ECB had intussen wel veel economische schade aangericht. Ten tweede, Europese beleidsmakers hadden eerder de moed moeten hebben om op grotere schaal kwijtschelding van schuld te organiseren om op die manier de loodzware besparings-oefening voor de getroffen lidstaten te verlichten. Ten derde, de surpluslanden, Duitsland op kop, konden meer inspanningen leveren om de macro-economische onevenwichten in de eurozone weg te werken. Nu moesten de zuiderse deficitlanden het concurrentieverschil in hun eentje dichtrijden, van een sociaaleconomische uitputtingsslag gesproken. Een snellere groei van de lonen in het noorden zou de inspanningen tussen de sterke en de zwakke landen gelijkjer hebben verdeeld.

Van crisis naar crisis

De eurocrisis legde de spanning tussen nationale democratie en lidmaatschap van de muntunie op pijnlijke wijze bloot. Maar de eurocrisis was niet de enige crisis die het Europese continent trof. De Oekraïne- en vluchtelingencrisis net als de brexit-crisis dreven de spanningen verder op. Dat de kiemen van die gebeurtenissen al ruim op voorhand aanwezig waren, kon niet beletten dat Europa in snelheid werd genomen. Nu Europa worstelde met

een identiteitscrisis, kwam de zwakte van haar buitengrenzen bovendien.

De Oekraïne-crisis wekte de oude demonen van de Koude Oorlog opnieuw tot leven. Nadat Francis Fukuyama's *Het einde van de geschiedenis* de westerse liberale democratie begin jaren negentig op een voetstuk had geplaatst, nam de aantrekkingskracht van de Europese Unie alsmaar grotere proporties aan. De Europese waarden van vrijheid, gelijkheid en welvaart maakten Europa tot een 'power of attraction'. Dat gold evenzeer voor vele Oekraïners, voor wie de niet-ondertekening van de associatieovereenkomst met de EU een serieuze klap was. Dat dat leidde tot hevige protesten, hoeft niet te verbazen. Maar dat menig Europees politicus daarop de inzet verdubbelde met de belofte van EU-lidmaatschap, veronachtzaamde en onderschatte de historische geladenheid van de hele kwestie. In vele Russische ogen, en zeker in die van president Vladimir Poetin, was de westerse expansiedrift immers al te ver doorgeschoten. En zo onttaardde het conflict. Het Russische antwoord, de annexatie van de Krim, veroorzaakte op zijn beurt verdeeldheid binnen Europa. Terwijl Polen, Zweden, de Baltische staten en het Verenigd Koninkrijk de weg van een harde confrontatie wilden inslaan, gingen andere regio's, waaronder de Benelux, het Zuiden en het Zuidoosten op de rem staan. Ook binnen Frankrijk en Duitsland laaide de discussie over het al dan niet opleggen van economische sancties hoog op. Uiteindelijk legde een precisieaanval op het passagiersvliegtuig MH17 de aarzelende Europese houding in een beslissende plooi.

De vluchtelingencrisis vergroot de spanningen nog verder. Europa beseft rijkelijk laat dat de aanhoudende tragedies in Afrika en het Midden-Oosten niet zonder gevolgen zouden blijven voor het continent. Ook de vluchtelingencrisis legde aanvankelijk een verschil in visie tussen Duitsland en Frankrijk bloot. Terwijl Duitsland de vluchtelingen met open armen ontving, hield Frankrijk ze tegen aan de grens met Italië. Toch schaarde de Frans-Duitse as zich uiteindelijk

achter het spreidingsplan van Commissievoorzitter Jean-Claude Juncker. Beide landen pleitten niet alleen voor een eerlijkere verdeling van de vluchtelingen, maar benadrukten eveneens dat het Dublin-akkoord uit 1990 – waarin staat dat de lidstaat van eerste binnenkomst de asielaanvraag moet behandelen – achterhaald was. Inderdaad, dat akkoord legde een te zware last op de zuidelijke lidstaten met kwetsbare buitengrenzen. In die mate zelfs dat het Europese beleid van open binnengrenzen, een van de absolute kernpijlers van de EU, onder druk kwam te staan. Maar het besluit van verplichte asielquota viel niet overal in goede aarde. Met name in Oostenrijk, Hongarije, Polen en andere Balkan- en Oostbloklanden leidde het tot hevig verzet. Het was dus niet verwonderlijk dat de uitvoering van het besluit uitdraaide op een mislukking. Door de migratiecrisis en terreuraanslagen in verschillende lidstaten groeide intussen het besef dat de Europese buitengrenzen moesten worden versterkt. Hoewel de vluchtelingenstromen intussen fors in aantal zijn gedaald, roept het migratievraagstuk nog altijd heel wat controverse op. De recente ophef over het migratiepact van de Verenigde Naties is hier slechts een voorbeeld van.

Ook de brexit-crisis vond zijn wortels in lang vervlogen tijden. De positie van Groot-Brittannië tegenover de Europese Unie was in feite van meet af aan dubieus. De Britten zijn altijd koele minnaars van Europa geweest. Toen de Britten in de jaren vijftig aan de kant bleven staan, zou Monnet tegen Schuman hebben gezegd: “Jammer, maar laten we hen er zo dicht mogelijk bij houden”. Uiteindelijk trad het Verenigd Koninkrijk toe in 1973, maar al in 1975 werd een eerste keer een referendum over het lidmaatschap uitgeschreven. Toen besliste het nog te blijven. Een samenwerking met het continent zagen de Britten wel zitten, althans tot op zeker niveau, want absolute soevereiniteit werd altijd hoog in het vaandel gedragen. De nostalgie naar het ‘British Empire’ en de hoogdagen van het ‘Commonwealth’ was nooit ver weg. Vooral sinds het Verdrag van Maastricht in 1992 leefde het gevoel dat ‘Brussels’ zich veel

te dominant opstelde. De ‘regelneverij’ was daarbij stevast een doorn in het oog. Zestig jaar na de ondertekening van het Verdrag van Rome besloten de Britten om de EU te verlaten. Aangezien de Britten altijd lauwe voorstanders waren van het Europese project, valt nog af te wachten hoe rouwig de EU precies moet zijn over hun vertrek. Van de vooraf gevreesde interne verdeeldheid in de aanpak van de brexit is er gelukkig weinig of geen sprake. Maar op dit moment is er evenmin duidelijkheid over de contouren van een nieuwe handelsrelatie tussen beide regio's.

Van uitdaging naar uitdaging

Op het vlak van economische samenwerking legde Europa na de Tweede Wereldoorlog een hele weg af. Van een douane-unie evolueerde het naar een interne markt, om zo te komen tot een economische en monetaire unie. Maar daarmee is het werk niet af. Het voorbije decennium is duidelijk gebleken dat de crisissen die Europa voorgeschoteld kreeg, eveneens het gevolg zijn van een tekortschietende voorbereiding en remediëring. De grote uitdagingen van de toekomst – denk aan de digitalisering van de economie, de globalisering, de vergrijzing, de financiële stabiliteit, de klimaatverandering, het migratievraagstuk en de bestrijding van terrorisme – vragen om een veel efficiëntere aanpak. Een Europa in gespreide slagorde is in dit opzicht niet wenselijk en op termijn allicht catastrofaal. Bovendien zal de EU haar werking constant in vraag moeten stellen, in functie van een snel veranderende wereld. En dan staat haar nog de moeilijke maar cruciale opdracht te wachten om de Europese burger enthousiaster te maken voor het Europese project.

De voorbije tien jaar verliepen uiterst turbulent, maar misschien is daar ook wel een positieve kant aan. In de mate dat die Europa dwingt om beter na te denken over zijn eigen identiteit, zou de omslag van geopolitieke zorgeloosheid naar toenemende geopolitieke bewustwording kunnen helpen om toekomstige uitdagingen

beter het hoofd te bieden. De Nederlandse historicus en politiek filosoof Luuk van Middelaar suggereert alvast dat Europa evolueert van 'regelpolitiek' naar 'gebeurtenissenpolitiek'. Terwijl die eerste regeert bij het fictionele idee dat de geschiedenis stilstaat of verloopt via voorspelbare lijnen, doet die tweede er alles aan om greep te krijgen op onvoorzienbare gebeurtenissen. Anders gezegd: regelpolitiek reguleert, gebeurtenissenpolitiek beslist en handelt. Trump pleitte zelfs voor het opdoeken van de EU. Op die manier zou hij makkelijker zaken kunnen doen met de landen apart en zo de Amerikaanse machtspositie versterken. Daarnaast liep de diplomatieke samenwerking een deuk op toen Trump het atoomakkoord met Iran op de helling zette. Vroeg of laat dreigt dat de uiterst kwetsbare breuklijnen in het Midden-Oosten opnieuw te testen.

Europa in de vuurlijn

Europese verkiezingen

Later dit jaar, tussen 23 en 26 mei, kunnen zo'n 450 miljoen Europeanen rechtstreeks beslissen over de samenstelling van het Europees Parlement, de negende keer sinds de eerste stembusgang

in 1979. Het vertrek van het Verenigd Koninkrijk levert 73 vacante zetels op, maar slechts 27 daarvan zullen worden verdeeld over 14 van de resterende lidstaten. Er moet ook een opvolger voor de Commissievoorzitter Juncker worden gevonden. Daarvoor schuiven de Europese partijen elk een 'Spitzenkandidat'¹ naar voren. Het is belangrijk om op te merken dat er dit jaar ook nog andere Europese topfuncties – waaronder de voorzitter van de Europese Centrale Bank (nu Mario Draghi), de voorzitter van de Europese Raad (nu Donald Tusk) en de hoge vertegenwoordiger voor Buitenlandse Zaken en Veiligheidsbeleid (nu Federica Mogherini) – moeten worden ingevuld. Dat zal allemaal een invloed hebben op de Europese beleidsagenda van 2019-24. De spanning is te snijden tegen de achtergrond van een onzeker en polariserend politiek klimaat. Bijvoorbeeld, de Oostenrijkse kanselier Sebastian Kurz probeert het christendemocratische centrum naar rechts te trekken om nog rechtser af te weren. Aan de andere kant van het spectrum wil de nieuwe Spaanse premier Pedro Sánchez de sociaaldemocratie naar links richten om radicaler links af te weren. Het centrum verenigt zich dan weer rond de Franse president Emmanuel Macron. De verkiezingen staan niet op zich, maar zullen ook fungeren als test voor de nationale regeringen die in 2017 en 2018 werden gevormd, zoals in Italië, Spanje, Duitsland en Frankrijk. Het ziet ernaar uit dat populistische en eurosceptische partijen terreinwinst zullen boeken (volgens sommige schattingen tot wel 200 zetels), zij het lang niet genoeg om een werkbare meerderheidscoalitie op de been te brengen.

Quo vadis, Europa?

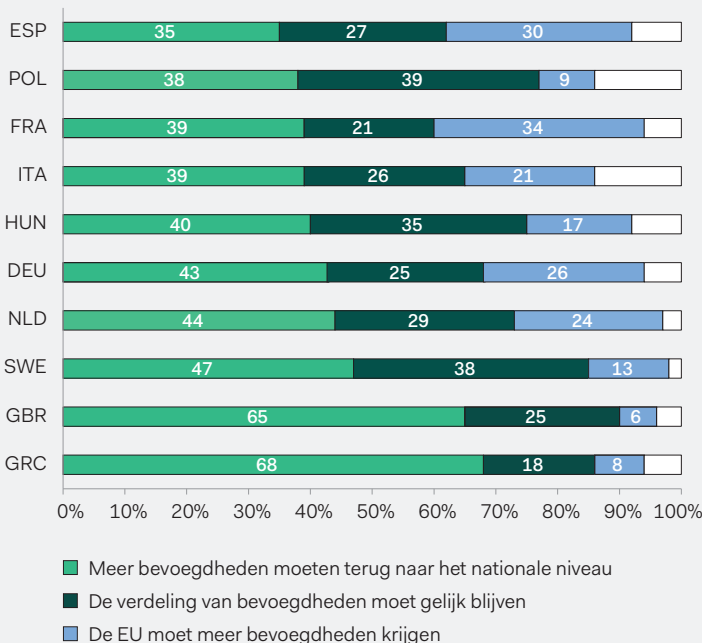
Europa kwam het voorbije decennium in een grote economische en politieke storm terecht. Die maakte pijnlijk duidelijk dat verdere hervormingen zich opdringen, niet het minst omdat er heel wat

1 Lijsttrekker (N.V.D.R.).

internationale kwesties smeken om een doeltreffende aanpak. Aan initiatieven ontbrak het de jongste jaren in elk geval niet. Vooral het jaar 2017 liet zich opmerken. In maart lanceerde de Europese Commissie haar witboek over de toekomst van Europa. Door vijf potentiële EU-toekomstscenario's te schetsen, nam ze de vlucht vooruit. Enkele weken later, bij de zestigste verjaardag van het Verdrag van Rome, legden Europese leiders sterk de klemtoon op het belang van een nauwe onderlinge samenwerking. De Franse president Macron wierp zich onmiddellijk op als een vurige pleitbezorger. Tijdens zijn befaamde en bevlogen september-speech aan de Parijse universiteit, de Sorbonne, hamerde hij op meer economische en politieke integratie. Macron gaf hierbij duidelijk aan dat Duitsland en Frankrijk samen de leiding moeten nemen. Niet veel later richtte de Commissievoorzitter Juncker de werkgroep voor subsidiariteit, evenredigheid, en 'minder en efficiënter optreden' op. Op welke manier de bevoegdheden tussen het nationale en supranationale niveau het best worden verdeeld, is inderdaad een belangrijke kwestie in de discussie over de toekomst van Europa. Zo gaf, bijvoorbeeld, de Nederlandse premier Mark Rutte aan dat het streven naar meer integratie, wat hem betreft, geen doel op zich kan zijn. Door te stellen dat het in de eerste plaats om vrijhandel en veiligheid moet gaan, verlegde hij het accent. Hoever de integratie uiteindelijk zal gaan, blijft een open vraag. Natuurlijk zal het antwoord op die vraag ook afhangen van de draagkracht bij de Europese bevolking. Zo blijkt uit een recente bevraging dat het enthousiasme voor een 'ever closer union' op dit moment in elk geval niet bijster groot is.

In de vier grote eurolanden, Duitsland (26%), Frankrijk (34%), Italië (21%) en Spanje (30%), zo toont de volgende grafiek, is vooralsnog geen meerderheid aanwezig om meer nationale bevoegdheden over te hevelen naar het supranationale niveau.

Naar een 'ever closer union'?

Bron: Pew Research 2016, Degroef Petercam

Een Europa met meerdere snelheden?

De Franse president Macron mag dan grote Europese ambities koesteren, de voorafgaande cijfers wijzen er toch op dat de geesten nog niet rijp zijn voor een nieuw en tegelijk ambitieus Europees verdrag. In het beste geval kan vooruitgang worden geboekt via een stapsgewijze aanpak. In dit kader werd de voorbije jaren almaar vaker gesproken over een 'Europa met meerdere snelheden'. Ruwweg kunnen we twee denkpistes onderscheiden, namelijk een kern-Europa en een model van gedifferentieerde integratie.

De eerste visie, onder meer verdedigd door de Europese liberale fractieleider Guy Verhofstadt, houdt in dat een beperkte kerngroep het voortouw neemt inzake verdere integratie, eventueel door de oprichting van nieuwe instellingen, en met de mogelijkheid dat andere landen zich in de toekomst kunnen aansluiten. De tweede piste, die van de gedifferentieerde integratie, is meer gefragmenteerd van aard en komt er in essentie op neer dat verschillende groepen van landen elkaar vinden op verschillende beleidsterreinen. Het achterliggende idee is dat er op die manier gemakkelijker een consensus kan worden bereikt. Tegenstanders werpen dan weer op dat de laatste aanpak zal leiden tot een Europa 'à la carte', waarin 'cherry-picking' de bovenhand neemt.

Het is niet meteen duidelijk waar het debat zal stranden. Het idee van een 'Europa met meerdere snelheden' vindt de laatste jaren meer aanhangers onder de Europese leiders, onder wie ook Merkel. Anderen, zoals Juncker, kanten zich tegen dat idee en vrezen dat de integratiemachine daardoor net zal stokken. Ook uit de Eurobarometer van 2017 blijkt dat er sprake is van grote verdeeldheid. Het idee van een Europa in gespreide slagorde won de laatste jaren weliswaar aan populariteit (van 41% in 2015 naar 49% in 2017), maar overtuigend is het voorlopig allerm minst. De Franse geograaf Daniel Faucher verwoordde het ooit treffend: "Europa is te groot om verenigd te zijn. Maar tevens te klein om verdeeld te zijn. Ziedaar Europa's dubbel lot".

Munt zoekt land

De Europese muntunie liet zich het voorbije decennium meermaals van zijn kwetsbaarste kant zien. Pessimistische waarnemers spreken over een bouwvallige constructie die op instorten staat. Optimisten zien de muntunie dan weer als een bouwverf die geleidelijk aan vorm krijgt. Hoe dan ook, hoewel er over de precieze invulling onenigheid bestaat, vrijwel iedereen is het erover eens dat het huis nog niet af is. De economische literatuur is alleszins duidelijk. Een

muntunie moet ingebed zijn in een goed functionerende politieke unie (in ruime zin).

Een politieke unie bestaat grosso modo uit twee dimensies: het institutionele en het functionele niveau. Het is duidelijk dat Europa in de naoorlogse geschiedenis een sterke institutionele ontwikkeling heeft doorgemaakt. Met de Europese Commissie, het Europees Parlement, de Europese Raad en het Europees Hof van Justitie beschikt Europa over alle instrumenten van een moderne democratie. Op het functionele niveau gaat het over hoeveel soevereiniteit is overgedragen van het nationale naar het supranationale niveau, over hoeveel is gewenst en over hoeveel politiek haalbaar is.

Op sommige terreinen – denk aan landbouw, milieu, concurrentie, buitenlandse handel en monetair beleid – heeft er zeker al een vrij grote of zelfs totale overheveling van beslissingsmacht naar Europa plaatsgevonden. Op sociaaleconomisch vlak is de overdracht van soevereiniteit evenwel beperkt. Fiscaliteit en begroting, sociale zekerheid en loonbeleid blijven overwegend in nationale handen, ook al kijkt Europa met het zogenaamde Euro Plus Pact over de schouders mee.

De weg die de Europese leiders de voorbije jaren insloegen, die van meer symmetrie en meer flexibiliteit, lijkt theoretisch juist. Meer symmetrie betekent dat de economieën van de verschillende lidstaten meer gelijke tred houden, waardoor het voor de ECB gemakkelijker wordt om een passend geldbeleid te voeren. Meer flexibiliteit houdt dan in dat landen zich sneller kunnen aanpassen (via arbeidsmobiliteit en loonwijziging) als die gelijke tred om een of andere reden zou worden doorbroken. Kortom, meer onderlinge symmetrie en interne flexibiliteit geven een muntunie op termijn meer kans op slagen. Maar, erg belangrijk, dat neemt niet weg dat de praktische uitwerking ervan moeilijk is, en wel om twee redenen.

Ten eerste, symmetrie en flexibiliteit zijn in wezen holle containerconcepten die vragen om een duidelijke invulling. Concreet, hoe

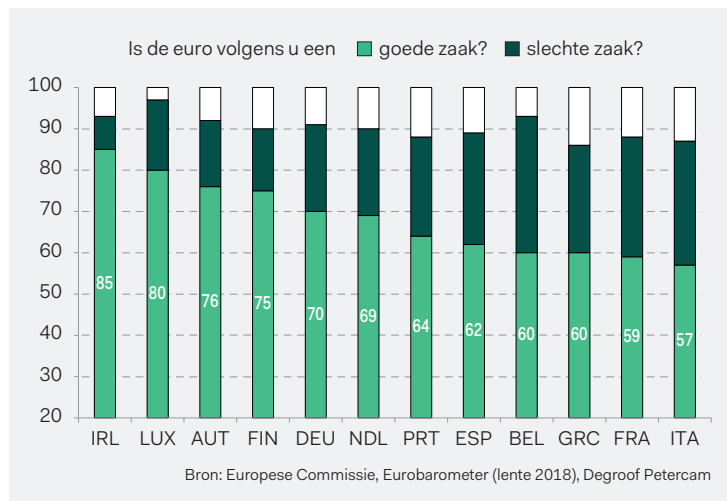
willen we die symmetrie doorheen de hele eurozone bereiken? Gaan we de belastingstelsels overal gelijk schalen? Zo ja, op welk niveau? Zo nee, hoe vermijden we een race naar de bodem? Gaan we de pensioenleeftijd overal gelijktrekken? Gaan we het onderwijs overal op dezelfde leest schoeien? Wat met sociale uitkeringen en het activeringsbeleid van werklozen? En hoe pakken we het probleem van sociale dumping aan? Dat is allemaal veel gemakkelijker gezegd dan gedaan. Hetzelfde geldt voor de invulling van het concept flexibiliteit. Willen we de migratie doorheen Europa wel verder bevorderen om de werkloosheidsverschillen in diverse regio's beter te kunnen opvangen? Op welke manier zullen verschillen in concurrentiekracht in de toekomst worden hersteld? Zijn het altijd de landen in de problemen die het gat moeten dichtrijden? En blijft Duitsland zich opstellen als de strenge poortwachter van een discipline-unie waarin weinig ruimte is om essentiële publieke investeringen in infrastructuur op poten te zetten?

De tweede reden is dat de muntunie na verloop van tijd allicht zal worden geconfronteerd met asymmetrische schokken en verschuivingen. Daarom wordt er het best een overkoepelend budgettair luik voorzien, een gezamenlijk verzekeringsvangnet zeg maar, om tijdelijke geldtransfers mogelijk te maken naar lidstaten die door zwaar economisch weer gaan. De ontmoeting tussen Macron en Merkel in het Duitse Meseberg tijdens de zomer van 2018 wekte even de hoop op en de verwachting van een doorbraak. Maar het enkele maanden later gepubliceerde werkdocument getuigde niet meteen van veel ambitie. Men zou op budgettair vlak zelfs nog verder kunnen gaan en ook de uitgifte van overheidsschuld, al dan niet volledig, onder een gezamenlijke noemer kunnen plaatsen. Tegelijk moet er natuurlijk over worden gewaakt dat het niet ten koste gaat van de budgettaire verantwoordelijkheidszin. Anders zal het snel gedaan zijn met de wil tot onderlinge solidariteit.

Ondanks die blijvende lacunes staat de muntunie wel degelijk sterker in haar schoenen in vergelijking met pakweg een decennium

geleden. Zo staat de grotere daad- en overtuigingskracht van de ECB als 'lender of last resort' intussen in schril contrast met de afwachtende houding van voorheen. Met het eengemaakte banktoezicht door de ECB en de afwikkelingsregeling voor falende banken staat de bankenunie bovendien in de steigers. Die laatste moet ervoor zorgen dat de belastingbetaler in de toekomst beter wordt beschermd tegen omvallende commerciële banken. Over een eengemaakt garantiestelsel voor spaardeposito's, het sluitstuk van de bankenunie, blijven de meningen evenwel verdeeld. Vooral het hoge aantal dubieuze kredieten op de balansen van sommige instellingen vormt daarbij een struikelblok.

Tot slot, het is bemoedigend dat de euro nog altijd op de nodige steun kan rekenen in de landen die de munt invoerden, zoals ook de grafiek hierna weergeeft. Minder comfortabel daarentegen is dat er nog altijd grote structurele verschillen zijn in het hart van de muntunie. Zo bedraagt de werkloosheidsgraad in Duitsland minder dan 4%, in Italië meer dan 10%. Of nog, de Italiaanse overheids-

schuld bedraagt meer dan 130% van het bbp, ruim dubbel zoveel als in Duitsland. Die verschillen ondermijnen het functioneren van de muntunie op langere termijn.

Slotbeschouwingen: een Belgische uitweg voor Europa?

“Europa zal niet in één stap worden gemaakt, of volgens één plan. Het zal worden gebouwd dankzij concrete verwezenlijkingen die de facto solidariteit zullen doen ontstaan. De eeuwenoude rivaliteit tussen Duitsland en Frankrijk zal moeten worden geëlimineerd opdat zo de naties van Europa tot elkaar kunnen komen.” Die woorden komen uit de mond van Robert Schuman, een van de grote drijvende krachten achter het Europese project. De Europese samenwerking na de Tweede Wereldoorlog werd in belangrijke mate ingegeven door het idee om toekomstige oorlogsconflicten op het continent te vermijden. Meer economische en politieke verstrengeling zou ertoe leiden dat de lidstaten geen oorlog met elkaar zouden voeren. Bovendien zou Europa op wereldschaal een sterker handels- en machtsblok kunnen vormen, een dam tegen het communisme.

Exact zestig jaar nadat Schuman de EGKS mee oprichtte in 1952, mocht de Raadsvoorzitter Herman Van Rompuy namens de EU de Nobelprijs voor de Vrede in ontvangst nemen. De timing was misschien verrassend. Immers, de eurocrisis had het voortschrijdende integratieproces op de rand van de afgrond gebracht en de verdeeldheid onder de lidstaten was groot. Maar tegelijk is Europa een toonbeeld van vrede en tevens de meest verregaande vorm van internationale samenwerking ter wereld. Ook al liep de evolutie nooit zomaar van een leien dakje, de weg naar integratie die sinds de Tweede Wereldoorlog werd afgelegd, is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk. En als het de bedoeling was om de Europese eenmaking een extra duwtje in de rug te geven, klonk de prijs nóg logischer. Inderdaad, de gedachte dat periodes van onzekerheid

en (geo)politieke spanning in het verleden zich na verloop van tijd telkens vertaalden in meer integratie, is bemoedigend. Zeker, het Britse vertrek uit de Europese Unie past niet meteen in dit plaatje, maar het valt nog af te wachten hoe erg dat uiteindelijk zal blijken. Groot-Brittannië was nooit de vurigste supporter van het Europese project.

Het vertrouwen in het Europese project kreeg het afgelopen decennium een flinke deuk. Op het dieptepunt van de eurocrisis, in 2011, en het zwaartepunt van de vluchtelingencrisis, in 2015, had nog minder dan een derde van de Europese burgers vertrouwen in de EU, een schril contrast met het pre-crisiscijfer van ruim 50%. Intussen, met het conjunctuurherstel van de afgelopen jaren en de piek van de vluchtelingencrisis achter de rug, zit het vertrouwen opnieuw in de lift (42%). Ook al boezemt dat cijfer nog altijd onzettend weinig vertrouwen in, toch verdient het enige nuance. Zo is het door de band genomen hoger dan het vertrouwen dat nationale beleidsmakers (34%) genieten. Bovendien is ruim twee derde van de Europeanen van mening dat de EU stabiliteit biedt in een onrustige wereld. Meer dan vier op de vijf Europeanen staan achter de vier basisvrijheden van de EU, drie vierde van de EU-bewoners spreekt zijn steun uit voor de euro en meer dan twee derde is ervan overtuigd dat zijn land heeft geprofiteerd van het EU-lidmaatschap. Een meerderheid van de Europeanen, tot slot, is optimistisch over de toekomst van de EU.

Dat belet niet dat de spanning stijgt in aanloop naar de Europese stembusgang. Terrorisme, jeugdwerkloosheid, migratie, economische groei en klimaat werpen zich op als de vijf belangrijkste speerpunten van de campagne. Recente verkiezingen in landen als Frankrijk, Duitsland, Tsjechië en Italië waren niet meteen een feest van de liberale democratie, en dus leeft de vrees dat dit binnen enkele maanden een vervolg krijgt op Europees niveau. In de zoektocht naar mogelijke verklaringen duikt, samen met het uiterst turbulente verloop van de voorbije tien jaar, steeds weer de kloof

tussen de EU-instellingen en de Europese burger op. Dat is uiteraard niet nieuw. Al in 1985 typeerde Jacques Delors de Europese Unie als een UPO, een 'Unidentified Political Object'. Ruim dertig jaar later wordt de EU door velen nog altijd als een vreemdsoortig buitenaards wezen beschouwd, ook al is Europa vandaag in feite alomtegenwoordig. Door de combinatie van het nationale en het supranationale niveau heeft de EU-constructie inderdaad een apart karakter. Dat kan deels verklaren waarom het niet altijd duidelijk is wie wat doet. Zelfs niet in België, nochtans een federaal land dat ook meerdere en gelijkaardige bestuursniveaus kent. In essentie functioneert de Europese Commissie, die de belangen van de EU als geheel vertegenwoordigt, als uitvoerende macht of regering. Daarnaast treden het Europees Parlement en de Raad van Ministers op als wetgevende macht, in hoedanigheid van respectievelijk de Kamer (vertegenwoordiging van de burgers) en de Senaat (vertegenwoordiging van de lidstaten). Europa is, zo luidt het officieel, 'een unie van staten en burgers'.

Die aparte, complexe structuur biedt allicht maar een deel van de verklaring voor de kloof tussen de EU en zijn burgers. Nog belang-

Belangrijk is de vraag
of het Europese
tweekamerstelsel in
de praktijk goed werkt.
Er is reden om daaraan
te twijfelen.

rijker is de vraag of het tweekamerstelsel in de praktijk ook goed werkt. Er zijn gegronde redenen om daaraan te twijfelen. In principe moeten beide kamers hun fiat geven over Europese wetteksten, maar de praktijk leert dat de echte macht doorgaans ligt bij de Europese Raad en de ministerraden, die in voorkomend geval slechts met unanimité beslissen. Dat mecha-

nisme zorgt niet alleen voor vertraging, vaak blokkeert het de echte democratische besluitvorming en het daadkrachtige sociaaleconomisch beleid. Om die reden lijkt het plausibel om de huidige opzet te verlaten voor een efficiënter twee-

kamerstelsel, met aan de ene kant het Europees Parlement (rechtstreeks door de burgers verkozen) en aan de andere kant een tweede parlementaire kamer samengesteld uit vertegenwoordigers van de nationale parlementen. Beslissingen zouden dan steevast worden genomen bij gekwalificeerde meerderheid en niet langer met unanimiteit, zoals dat vandaag in de praktijk vaak het geval is. Op die manier zouden nationale wetgevers veel nauwer bij Europa worden betrokken. Het zou de slagkracht van het Europese project kunnen vergroten. De grotere democratische legitimiteit die hiervan uitgaat, kan dan op termijn bovendien verhinderen dat Europa om de haverklap wordt afgeschilderd als gemakkelijke zondebok.

De Belgische politieke filosoof Philippe Van Parijs is van mening dat ook een pan-Europese kieskring en een intenser gebruik van het Engels als 'lingua franca' kunnen helpen om een volwaardige parlementaire democratie te installeren en de kloof met de Europese burger te dichten. Bovendien benadrukt hij, net als vele andere waarnemers, dat Europa een sociale dimensie mist: "Europa zit gekneld tussen enerzijds de economische onmogelijkheid van een genereuze solidariteit op het nationale niveau (wegens de verhoogde fiscale concurrentie teweeggebracht door het vrije verkeer van mensen, kapitaal, goederen en diensten), en anderzijds de politieke onmogelijkheid van een genereuze solidariteit op het Europese niveau". Daarom schuift hij als oplossing het 'cappuccino-model' naar voren, een model waarbij de 'sterke koffie' in handen is van het federale niveau, terwijl het schuim, de slagroom en desgewenst een snuifje cacao kunnen worden toegevoegd door de lidstaten. Aldus tracht het een overkoepelende solidariteit te verzoenen met een brede en verantwoordelijke autonomie op het regionale niveau.

Het model doet sterk denken aan de werking van het federale België. Inderdaad, ons land kent een grote decentralisering van bevoegdheden en een sterke solidariteit over de regio's heen. Dat

doet natuurlijk eveneens vragen rijzen over de werking van België. Gezien de vele spanningen, ruzies, wrevel en ergernissen kunnen we moeilijk spreken van een eenduidig succesverhaal. Om als blauwdruk te kunnen fungeren voor Europa, heeft het Belgische model dus nog wel een hele weg af te leggen. Wat België in die richting zal kunnen realiseren, is ontegensprekelijk belangrijk voor de toekomst van Europa. Om het met de woorden van de Brits-Amerikaanse historicus Tony Judt te zeggen: “Belgium does matter, and not just to Belgians”. Of zoals Geert Van Istendael het in zijn boek *Het Belgisch labyrint* laat optekenen: “Als samenleven in ons pietluttige strookje land tussen duinen en Ardennen al niet mogelijk zou zijn, hoe zou samenleven dan mogelijk zijn in Europa?”

Referenties

- BEVERS, H., *Achteraf is het makkelijk. Hoe overleven we de volgende economische crisis?*, Polis, 2018.
- DE GRAUWE, P., *Economics of a Monetary Union*, Oxford.
- DE VILLE, F., *Winnaars en verliezers*, Pelckmans Pro, 2018.
- FALTER, R., *De geboorte van Europa*, Polis, 2017.
- PELS, D., *Van welk Europa houden wij?*, Cossee Essay, 2014.
- Standard Eurobarometer 89*, lente 2018.
- VAN CAUWELAERT, R., “De grondwet omzeild”, *De Tijd*, Paleis der Natie, 2017.
- VAN HECKE, S. en VANDENBROUCKE, F., *Het Europese project, Hoe word ik Einstein of Da Vinci?*, LannooCampus, 2015.
- VAN MIDDELAAR, L., *De nieuwe politiek van Europa*, Historische uitgeverij, 2017.
- VAN PARIJS, P., *Belgium. Een utopie voor onze tijd*, Polis, 2018.

Michiel Verstrepen

Michiel Verstrepen is houder van een Master of Economics (specialisatie Financial Economics), een master in Beleidseconomie (kwantitatief traject) en een master in Vergelijkende en Internationale Politiek (specialisatie Europese politiek), alle aan de KU Leuven. Verder is hij kandidaat in het CFA (Chartered Financial Analyst) programma.

In 2014 trad hij in dienst bij Petercam Private Banking. Sinds 2016 is hij econoom bij Degroef Petercam waar hij zich voornamelijk bezighoudt met groeilanden en wisselmarkten.

Alexandre Gauthy

Alexandre Gauthy studeerde aan de HEC Management School – Universiteit Luik en behaalde er het masterdiploma Banking and Asset Management.

Zijn carrière ging in 2012 van start bij Degroef Gestion Institutionnelle Luxembourg, waar hij zich toelegde op de analyse van externe fondsen. In 2014 nam hij het beheer voor zijn rekening van het monetaire fonds Aqua-Rend Monetary. In september 2016 veranderde hij van functie: hij werd macro-econoom bij Degroef Petercam Luxembourg en ging aan de slag in het team dat de portefeuilles voor private banking structureert.

Bruno Colmant

Bruno Colmant, CFA, FRM, heeft een diploma handelsingenieur (Solvay, ULB) en een MBA Quantitative Methods (Purdue University, USA). Hij is ook master in de Fiscale Wetenschappen (ICHEC) en Doctor in de Toegepaste Economische Wetenschappen (Solvay, ULB). Verder is hij lid van de Koninklijke Academie van België.

Bruno Colmant begon zijn loopbaan bij Arthur Andersen, Dewaay en Sofina. Hij was gedelegeerd bestuurder bij ING (2004-06), kabinetschef van de minister van Financiën (2006-07), voorzitter van de Beurs van Brussel, lid van het Management Committee van NYSE Euronext en voorzitter en gedelegeerd bestuurder van Euronext Brussel (2007-09) alsook deputy CEO bij Ageas (2009-11). Van 2011 tot 2015 was hij academisch adviseur van Ageas en partner van het adviesbureau Roland Berger. Sinds oktober 2015 is hij afgevaardigd bestuurder en Head of Macro Research bij Degroof Petercam.

Hij is gastdocent bij de Vlerick Management School, de UCLouvain, de ICHEC, de Solvay Business School en de Facultés Universitaires Saint-Louis. Hij is de auteur van een 75-tal boeken over financiën, boekhouding en fiscaliteit en heeft zeker 5.000 financiële artikels voor de pers geschreven.

Hans Bevers

Hans Bevers is houder van een master in Economische Wetenschappen aan de Universiteit van Antwerpen, specialisatie Statistiek.

In 2011 trad Hans Bevers in dienst bij Petercam, waar hij vooral verantwoordelijk was voor de economische analyse van de groeimarkten. Hij werkte mee aan het opstellen

van het macro-economische scenario en de studie van economische thema's. Daarvoor werkte hij als econoom bij het Vlaams Economisch Verbond en bij KBC. Zijn expertise betreft vooral de groeiemarkten, de Belgische en de Europese economie en de wisselmarkten.

Sinds januari 2016 is hij Chief Economist bij Degroef Petercam. In die functie is hij verantwoordelijk voor de uitwerking van het algemeen macro-economische scenario alsook voor de analyse van de economische thema's.

In 2018 publiceerde hij zijn eerste boek *Achteraf is het makkelijk*.

Blijf op de hoogte

Volg de economische en
financiële actualiteit
toegelicht door onze experts.

blog.degroofpetercam.com

Aantekeningen

Aantekeningen

Aantekeningen

Aantekeningen

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Aantekeningen

Aantekeningen

Aantekeningen

Aantekeningen

Copyright © Bank Degroef Petercam nv, 2019
Verantwoordelijke uitgever: Bruno Colmant
Wettelijk adres: Bank Degroef Petercam nv, Nijverheidsstraat 44, 1040 Brussel
BTW BE 0403 212 172 – RPR Brussel – FSMA 04060 A
Coördinatie: Bettina Helewaut
Grafische vormgeving: Anthemis nv

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, waaronder begrepen het reproduceren door middel van druk, offset, fotokopie of microfilm of in enige digitale, elektronische, optische of andere vorm (i) ten behoeve van een onderneming, organisatie of instelling of (ii) voor eigen oefening, studie of gebruik welk(e) niet strikt privé van aard is of (iii) voor het overnemen in enig dag-, nieuws- of weekblad of tijdschrift (al of niet in digitale vorm of online).

Imagine Tomorrow

Since 1871

www.degroofpetercam.com

